

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΤΩΝ ΡΟΛΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ*

1. Δύο τέλειες κοινωνίες

Οί σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Κράτους ἀποτελοῦν μία ἰδιαίτερη πτυχή τοῦ γενικώτερου ζητήματος τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ κόσμου, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρεται στὴν *προσλήψη*, τὴν *ἀναικαίνιση* καὶ τὴν *ἀναφορὰ* τοῦ

Τοῦ κ. Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

κόσμου στὸ θεῖο Ἰδρυτὴ τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι, ἡ *προσλήψη* τοῦ κόσμου στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας κατανοεῖται πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια τῆς *προσλήψεως* ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς ὅλης θείας δημιουργίας στὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ, «*ἵνα ἡ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός*» (Κολ. 3, 11). Πράγματι, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, καίτοι ἀνέλαβε κατὰ τὴν ἐνανθρώπησή του τὴν κοινὴ ἀνθρώπινη φύση ἐκ γένους Δαβὶδ, δὲν ἦταν ἓνας ἀπλὸς ἄνθρωπος μέσα στὴν ἀνθρωπότητά του, ἀλλ' ὁ *κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος*, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε στὴ δική του ἀνθρωπότητα ὁλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος καὶ ὁλόκληρη τὴ θεία δημιουργία.

Ἡ χριστολογικὴ αὐτὴ προοπτικὴ τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καὶ κόσμου, ἡ ὁποία ἔχει ὡς βασικὸ τῆς ἄξονα τὴν «*ἀνακεφαλαίωση*» τῶν πάντων στὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ, ὑποδηλώνει σαφῶς τὴν *προσληπτικὴ* καὶ ὄχι βεβαίως τὴν *ἀπορριπτικὴ* λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας στὴν ὅλη ἱστορία τῆς σωτηρίας. Πράγματι, ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἱστορικὴ προέκταση τοῦ *σώματος Χριστοῦ* μέσα στὸν χρόνον καὶ στὸν χώρο, προσλαμβάνει συνεχῶς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ὄχι βεβαίως ὡς ἀπλὰ θεωρητικὰ ἢ ἰδεολογικὰ σχήματα, ἀλλ' ὡς σαρκωμένες

ἱστορικὲς πραγματικότητες, ὅπως δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει καὶ ἐξελίσσεται μέσα στὴν ποικιλία τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀναζητήσεων ἢ καὶ τῶν πολιτιστικῶν τοῦ παραδόσεων. Ἄλλωστε, ὅ,τι κάνει ὁ Χριστὸς στὸν κόσμον τὸ κάνει μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν του, ὅπως καὶ ὅ,τι κάνει ἡ Ἐκκλησία στὸν κόσμον τὸ κάνει μέσα ἀπὸ τὸν Χριστό, γι' αὐτὸ καὶ ὁ χωρισμὸς *Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας* εἶναι ἀδιανόητη στὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ παράδοση.

Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτῇ, ἡ ὅλη λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κατὰ τὴ φύσιν τῆς, ὡς *σώματος Χριστοῦ*, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀποστολή της, ὡς *προσλήψεως* στὸ *σῶμα Χριστοῦ ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους*, ὁ *κατ' ἐξοχὴν* ἱερὸς χώρος τῆς ὑπερβάσεως ὅλων τῶν ἐθνικῶν, κοινωνικῶν, πνευματικῶν καὶ τῶν ὅποιων ἄλλων διασπάσεων τόσο γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκατάσταση τῆς *ὀρθῆς κοινωνίας* τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, τὸν συνάνθρωπό του καὶ τὸν κόσμον, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς *ὀντολογικῆς ἐνότητας* τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αὐτὴ ὑπῆρξε πάντοτε ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐκφράσθηκε στὴ θεολογία τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅπως αὐτὴ βιώνεται μὲ μοναδικὴ συνέπεια καὶ συνέχεια στὴν ὀρθόδοξη κυρίως λειτουργικὴ ἐμπειρία καὶ παράδοση, ἀφοῦ, μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (1054), ἡ *σχολαστικὴ θεολογία* τῆς Δύσεως διαφοροποιήθηκε, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τὴν κοινὴ πατερικὴ παράδοση τῆς πρώτης χιλιετίας.

Πράγματι, ἡ ὅλη λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ ἱστορικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ὡς τοῦ προεκτεινόμενου στὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας «*σώματος Χριστοῦ*» (*Christus prolongatus*), εἰσάγει μία *νέα πρόταση* γιὰ τὴν ριζικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς ὅλης κοινωνίας, ἀφοῦ προβάλλει ἓνα *νέο πρότυπο* ἀνθρώπου, τὸ πρότυπο τοῦ «*χριστιανοῦ ἀνθρώπου*», ὡς βασικοῦ κυττάρου γιὰ τὴν ἀνανέωση τῶν δομῶν τῆς, καὶ ἓνα *νέο* τύπο σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ καὶ μὲ τὸν κόσμον, τὸν τύπο τῆς ἐν Χριστῷ σαρκωμένης

* Εἰσήγηση κατὰ τὴν κοινὴ συνεδρία Ἱερᾶς Συνόδου καὶ Θεολογικῶν Σχολῶν ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου (6.2.2001) εἰς τὸ Διορθόδοξον Κέντρον - Πεντέλη.

κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ χριστιανικὴ κοινότητα λειτουργήσε ἐξ ἀρχῆς ὄχι μόνο ὡς μία ἀπλὴ θρησκευτικὴ πρότασις, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς μία σύνθετη *κοινωνικὴ πρόκληση*, ἡ ὁποία συνέδεε τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας μὲ τὴν ὀργανικὴν τους ἔνταξη στὸ συγκεκριμένο ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀρχίζε πάντοτε μὲ τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοῦ λυτρωτικοῦ μηνύματος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τελειωνόταν μὲ τὸ μυσταγωγικὸ βάπτισμα καὶ τὴν ὅλη μυστηριακὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα μορφοποιοῦσαν τὴν ἰδιαίτερη πνευματικὴ ταυτότητα τοῦ *θεανθρώπου* ἐκκλησιαστικοῦ σώματος μέσα στὰ εὐρύτερα πλαίσια τῆς κοινωνίας. Ἔτσι, ἡ βαθύτερη σχέση Ἐκκλησίας καὶ κόσμου βιώνεται ἐμπειρικὰ σὲ κάθε λειτουργικὴ σύνταξη, στὴν ὁποία συγκροτεῖται τὸ σῶμα Χριστοῦ, τόσο ὡς μία *εὐχαριστιακὴ ἀναφορὰ* τῆς ὅλης θείας δημιουργίας στὸν Δημιουργό της, ὅσο καὶ ὡς μία *μυσταγωγικὴ προέκταση* τῆς Ἀγίας Τράπεζας σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο.

Συνεπῶς, οἱ πρῶτες χριστιανικὲς κοινότητες εἶχαν ἤδη ἐξ ἀρχῆς πλήρη συνείδηση τῆς ἐσωτερικῆς τους *αὐτοτέλειας* καὶ ἀξίωσαν, χωρὶς νὰ ἀποσυνδέονται ἢ νὰ ἀποκόπτονται οὔτε ἀπὸ τὸ εὐρύτερο μὴ χριστιανικὸ κοινωνικὸ σῶμα, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν *ἀνακαίνισή* του σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Οἱ χριστιανικὲς κοινότητες δηλαδὴ λειτουργοῦσαν ὡς ἡ «*ζύμη*», ἡ ὁποία θὰ ζύμωνε μὲ τὶς δικές της πνευματικὲς δυνάμεις τὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ «*φύραμα*», γι' αὐτὸ εἶχαν ἐξ ἀρχῆς τὴ συνείδηση ὅτι ἀποτελοῦν τὴν «*ψυχή*» ὄχι μόνο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ «*σώματος*», τοῦ ὁποίου ὀργανικὰ μέλη ἦσαν τόσο οἱ χριστιανοί, ὅσοι καὶ οἱ μὴ χριστιανοί. Τὴ συνείδηση αὐτὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων ἐκφράζει μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο καὶ ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τῆς *πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολῆς*:

«Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῇ οὔτε φωνῇ οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. Οὔτε γὰρ πον πόλεις ἰδίας κατοικοῦσιν, οὔτε διαλέκτων ἢ παρηλλαγμένην χρῶνται, οὔτε βίον παράσημον ἀσχοῦσιν... Κατοικοῦντες δὲ πόλεις ἑλληνίδας τε καὶ βαρβάρους, ὡς ἕκαστος ἐκκληρώθη, καὶ τοῖς

ἐγχωρίοις ἔθεσιν ἀκολουθοῦντες ἐν τε ἐσθῆτι καὶ διαίτῃ καὶ τῷ λοιπῷ βίῳ, θανμαστὴν καὶ ὁμολογούμενως παράδοξον ἐνδείκνυνται τὴν κατάστασιν τῆς ἑαυτῶν πολιτείας. Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη, πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρίς, ξένη... Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. Πείθονται τοῖς ὀρισμένοις νόμοις, καὶ τοῖς ἰδίῳ βίοις νικῶσι νόμους. Ἀγαπῶσι πάντας, καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. Ἀγνοοῦνται, καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται, καὶ ζωοποιοῦνται. Πτωχεύουσι, καὶ πλουτίζουν· πολλοὺς πάντων ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. Ἀτιμοῦνται, καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται. Βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦνται. Λοιδοροῦνται, καὶ εὐλογοῦσιν. Ὑβρίζονται καὶ τιμῶσιν. Ἀγαθοποιοῦντες, ὡς κακοὶ κολάζονται. Κολαζόμενοι, χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι. Ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται, καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐχθρας εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσιν. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχῇ, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ χριστιανοί. Ἔσπαρται κατὰ πάντων τῶν τοῦ σώματος μελῶν ἡ ψυχῇ, καὶ Χριστιανοὶ κατὰ τὰς τοῦ κόσμου πόλεις. Οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχῇ, οὐκ ἐστὶ δὲ ἐκ τοῦ σώματος· καὶ Χριστιανοὶ τῷ κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ κόσμου».

Εἶναι προφανὲς ὅτι κάθε ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα εἶχε καὶ ἔχει τὴ συνείδηση μιᾶς *τελείας κοινωνικῆς ὄντοτητας* ὄχι μόνο καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀναφορὰ τῆς στὸ εὐρύτερο, χριστιανικὸ ἢ μὴ, κοινωνικὸ σῶμα, τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται συνήθως σὲ μία *κρατικὴ ὄντοτητα* μὲ τὴ συνείδηση ἐπίσης ὅτι ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸ μιὰ *τέλεια κοινωνία*. Ἔτσι, *Κράτος* καὶ *Ἐκκλησία* ἐμφανίζονται στὸν χριστιανικὸ κόσμο εἰδικώτερα ὡς δύο *τέλειες κοινωνίες*, οἱ ὁποῖες διαθέτουν καθ' ἑαυτὲς *αὐτοδυναμία* ὑπάρξεως καὶ *αὐτοτέλεια* σκοπῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε συσχέτιση ἀριθμοῦ μελῶν ἢ θεσμικοῦ πλαισίου σχέσεων, ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ δύο αὐτὲς *τέλειες κοινωνίες* συνυπάρχουν στὴν ἴδια ἐδαφικὴ περιφέρεια ἢ ἔχουν κοινὰ μέλη. Πράγματι, οἱ δύο αὐτὲς κοινωνίες, ἥτοι τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐκκλησία, διαθέτουν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέσα γιὰ νὰ πραγματοποιοῦν τοὺς ἰδιαίτερους σκοποὺς τους, ἀνεξάρτητα ἢ μία

ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως συνέβη κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν δηλαδή ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἦταν μία ἀπαγορευμένη θρησκεία (*religio illicita*) στὰ πλαίσια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν τούτοις, καὶ οἱ δύο αὐτὲς τέλειες κοινωνίες γιὰ νὰ συγκροτηθοῦν σὲ σῶμα ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ μία ἀτελῆ κοινωνία, τὴν *Οἰκογένεια*, ἡ ὁποία προσφέρει τὰ μέλη καὶ στὰ δύο σώματα τῶν τελείων κοινωνιῶν, χωρὶς βεβαίως νὰ μπορεῖ καὶ ἡ ἴδια νὰ συγκροτηθῇ ἀπὸ μόνη τῆς σὲ μία τέλεια κοινωνία.

Ὑπάρχει ὅμως μία σημαντικὴ διαφορὰ στὴ σχέση τῶν δύο τελείων κοινωνιῶν πρὸς τὰ μέλη τους. Ἐνῶ τὸ Κράτος συγκροτεῖται ὡς ἓνα ἅπλο ἄθροισμα τῶν μελῶν τῶν ἀτελῶν κοινωνιῶν συγκεκριμένης ἐδαφικῆς περιφέρειας ἢ ἐθνικῆς ὁμάδας σὲ μία τέλεια κοινωνία, ἡ Ἐκκλησία δὲν συγκροτεῖται ἄθροιστικά ἀπὸ τὰ μέλη τῆς, ἀλλὰ τὰ ἀναγεννᾷ προηγουμένως γιὰ νὰ τὰ ἐντάξῃ στὸ ἱστορικὸ «σῶμα Χριστοῦ» ὡς ὀργανικά μέλη του. Συνεπῶς, ἐνῶ ἡ σχέση τοῦ Κράτους μὲ τοὺς πολίτες εἶναι *σχέση συμβατική*, ἡ σχέση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τοὺς πιστοὺς εἶναι *σχέση μητρική*. Τὸ Κράτος δηλαδή γεννᾶται ἀπὸ τὰ μέλη του, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία γεννᾷ τὰ μέλη τῆς, ὅπως διακηρύσσει καὶ ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους («ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα», Α' Κορ. 4, 15). Ἡ κατὰστατικὴ αὐτὴ ιδιαιτερότητα τῆς ταυτότητας τῶν δύο τελείων κοινωνιῶν, ἡ ὁποία προσδιορίζεται καὶ ἀπὸ τὴν ιδιαιτερότητα τῶν σκοπῶν τους, ἐπιτρέπει σαφῶς καὶ τὴν *παράλληλότητα* τῆς ὑπάρξεώς τους στὸ ἴδιο κοινωνικὸ σύνολο, ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ μέλη τῆς μιᾶς τέλειας κοινωνίας ταυτίζονται πλήρως πρὸς τὰ μέλη τῆς ἄλλης, ὅπως συνέβη λ.χ. στὸ Βυζάντιο καὶ σὲ ἄλλα χριστιανικά κράτη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Δ' αἰῶνα μ.Χ.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό, εἶναι ὀρθὴ ἡ θέση τοῦ Ἐ. Βενιζέλου (Οἱ σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας ὡς σχέσεις συνταγματικὰ ρυθμισμένες, Θεσσαλονίκη 2000, 28), ὅτι «τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας εἶναι μία οὐσιαστικὴ καὶ κρίσιμη ἐκδοχὴ τοῦ εὐρύτερου ζητήματος τῶν σχέσεων Κράτους καὶ Κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Οἱ θρησκευτικὲς συσσωματώσεις ἦταν καὶ εἶναι βασικὸ συστατικὸ τῆς Κοινωνίας τῶν πολιτῶν».

Στὴν περίπτωσι ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία ἀφ'

ἐνὸς μὲν ἡ σαφὴς διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν καὶ τῶν φορέων τους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ συναινετικὴ περιγραφή τῶν ὀρίων τῶν «διακριτῶν ρόλων» τους, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦνται στὸ κοινὸ κοινωνικὸ σῶμα. Πράγματι, ἡ ἱστορικὴ ταύτιση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ τοῦ κρατικοῦ σώματος, ἡ ὁποία προσέφερε καὶ στὴν πολιτικὴ θεωρίαν τὴν ἰδέαν τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος καὶ τοῦ κρατικοῦ σώματος, μετέφερε τὴν παλαιὰ τυπολογία «ψυχῆς-σώματος» γιὰ τὴν σχέση Ἐκκλησίας καὶ Κράτους ἀπὸ τὴν διάκρισι τῶν δύο διαφορετικῶν σωμάτων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες στὴ διάκρισι τῶν διαφορετικῶν λειτουργιῶν τους στὸ ἐνιαῖο πλέον σῶμα τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι στὴ σαφεῖ διάκρισι τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Πρωτοπόροι στὴ νέα αὐτὴ προσέγγισι τῶν διακριτῶν ρόλων τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας στὸ ἐνιαῖο σῶμα τῶν δύο τελείων κοινωνιῶν ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δ' αἰῶνα (Μ. Ἀθανάσιος, Μ. Βασίλειος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἀμβρόσιος κ.ά.), οἱ ὁποῖοι ἀφ' ἐνὸς μὲν προέβλεβαν τὴ σαφεῖ διάκρισι τῶν δύο ἐξουσιῶν, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὴν διακήρυξι τοῦ Μ. Ἀθανασίου ὅτι εἶναι «ἄλλοι οἱ ὄροι τῆς βασιλείας καὶ ἄλλοι οἱ ὄροι τῆς ἱερωσύνης», ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέδεαν τὴν ἀποστολὴν τῆς Ἱερωσύνης κυρίως μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, ἐνῶ τὴν ἀποστολὴν τῆς Βασιλείας κυρίως μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ σώματος στὸν ἐνιαῖο ὀργανισμὸ τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως καὶ στὸ σῶμα κάθε χριστιανικοῦ κράτους (Β. Ἱ. Φειδᾶ, Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, Ἀθήναι 1977).

2. Ἡ ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς συναλληλίας

Οἱ θεωρητικὲς αὐτὲς διακηρύξεις ἐξέφραζαν μία νέα κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ δὲν ἀπέκλειαν καὶ τὸν πειρασμὸ τῆς ὑπερβάσεως τῶν «οἰκείων ὄρων» ἀπὸ τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη ἐξουσία, ὅπως συνέβη ἐπανειλημμένως κατὰ τοὺς Δ' καὶ Ε' αἰῶνες μὲ τὶς αὐθαίρετες ἐπεμβάσεις τῶν ἐκπροσώπων κυρίως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας (Βασιλεία, Ἱερωσύνη). Ἡ ἄρσι λοιπὸν τῶν πολλαπλῶν συγχύσεων καὶ τῶν συνεχῶν ἀντιθέσεων ὡς πρὸς τὰ ὅρια τῶν «διακριτῶν ρόλων» τῶν δύο θεσμῶν προϋπέθετε

ἀφ' ἑνὸς μὲν μία νομοθετικὴ κατοχύρωση τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου τῶν σχέσεων τους, ἀφ' ἑτέρου δὲ μία συμφωνία τῶν δύο θεσμῶν γιὰ τὴν ὀριοθέτηση τῶν «οἰκείων ὁρῶν», ἡ ὁποία θὰ κατοχύρωνε τὸν ἀμοιβαῖο σεβασμὸ τῆς ἰδιαιτερότητος τῆς ταυτότητας καὶ τῆς ἀποστολῆς τους. Ἔτσι, ἡ συναινετική νομοθετικὴ ρύθμιση τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου καὶ τῶν διακριτῶν ρόλων στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καθιέρωσε τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσορροπίας συναλλαγίας γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὶς ὀδυνηρὲς συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ τῆς αὐτοκρατορίας τόσο τῆς ἀνταγωνιστικῆς παραλλαγίας, ὅσο καὶ τῆς ἀλυσιτελοῦς ὑπαλλαγίας τῶν δύο θεσμῶν, οἱ ὁποῖες προκάλεσαν τὶς γνωστὲς τραγικὲς διασπάσεις τοῦ σώματος τῆς αὐτοκρατορίας (Νεστοριανοί, Μονοφυσίτες κ.λπ.).

Ἡ κάλυψη τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν πτυχῶν τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας θεσμοθετήθηκε μὲ πληρότητα στὴν ΣΤ' Νεαρά (535) τοῦ ἐμπνευσμένου αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α' (527-565) γιὰ τὴν καθιέρωση τοῦ περιήφημου συστήματος τῆς βυζαντινῆς «συναλλαγίας» (Β. Ἱ. Φειδᾶ, Βυζάντιο, Ἀθῆναι 1997⁴, 143 κ.ἑξ.). Τὸ σύστημα αὐτὸ κατοχύρωνε τόσο τὴν πλήρη ὁμοτιμία τῶν δύο θεσμῶν, ὅσο καὶ τὸν ἀπερίφραστο σεβασμὸ ἀπὸ τὴν Πολιτεία τοῦ ἐσωτερικοῦ Κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο εἶχε μὲν ποιοτικὴ ὑπεροχὴ ὡς πρὸς τὴν εἰδικότερη ἀναφορὰ του στὴν πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλ' ἦταν τουλάχιστον ἰσόκυρο πρὸς τὴν πολιτικὴ νομοθεσία: «Μέγιστα ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ δῶρα Θεοῦ παρὰ τῆς ἀνωθεν δεδομένα φιανθρώπιαν ἱερωσύνην τε καὶ Βασιλείαν, ἡ μὲν τοῖς θεοῖς ὑπηρετουμένη, ἡ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἐξάρχουσα τε καὶ ἐπιμελουμένη, καὶ ἐκ μᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐκατέρα προῖοῦσα, καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον. Ὡστε οὐδὲν οὕτως ἀν εἶη περισπούδαστον βασιλεῦσιν ὡς ἡ τῶν ἱερέων σεμνότης, εἶγε καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐκείνων αἰεὶ τὸν Θεὸν ἱκετεύουσιν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν ἄμεμπτος εἶη πανταχόθεν καὶ τῆς πρὸς Θεὸν μετέχου παρησίας, ἡ δὲ ὀρθῶς τε καὶ προσηκόντως κατακοσμοῖ τὴν παραδοθεῖσαν αὐτῇ πολιτείαν, ἔσται συμφωνία τις ἀγαθή, πᾶν εἴ τι χρηστὸν τῷ ἀνθρώπῳ χαρίζομένη γένει... Καλῶς δὲ ἂν ἅπαντα πράττοιτο καὶ προσηκόντως, εἴπερ ἡ τοῦ πράγματος ἀρχὴ

γένοιτο πρόπονσα καὶ φίλη Θεῷ. Τοῦτο δὲ ἔσσεσθαι πιστεύομεν, εἴπερ ἡ τῶν ἱερέων κανόνων παρατήρησις φυλάττοιτο, ἣν οἱ τε δικαίως ὑμνοῦμενοι καὶ προσκυνητοὶ καὶ αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ τοῦ θείου λόγου παραδεδώκασιν Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι Πατέρες ἐφύλαξαν τε καὶ ὑφηγήσαντο...».

Βεβαίως, ἡ ἐπίσημη νομοθετικὴ κατοχύρωση τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου καὶ τῶν διακριτῶν ρόλων γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας δὲν ἦταν ποτὲ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πανάκεια γιὰ τὸν πλήρη ἔλεγχον τῶν ἐνδιάθετων τάσεων τῶν ἐκπροσώπων καὶ τῶν δύο θεσμῶν νὰ ὑπερβοῦν κατὰ περίπτωσιν τοὺς «οἰκείους ὁρῶν». Ὡστόσο, λειτούργησε στὸ παρελθόν καὶ λειτουργεῖ πάντοτε ὡς ἓνα σταθερὸ ἢ καὶ δεσμευτικὸ ἀντικειμενικὸ κριτήριον γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν αὐθαιρέτων ὑπερβάσεων τῶν συναινετικῶν καθορισμένων ὁρίων τῆς θεσμικῆς ἰσορροπίας ἀπὸ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη πλευρά. Ἔτσι, ἡ γνωστὴ περιστασιακὴ «καισαροπαπικὴ» διακήρυξη τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' (717-741), ἡ ὁποία ἀποτυπώθηκε στὴν περιήφημη φράση: «Βασιλεὺς εἰμι καὶ ἱερεὺς», παραβίαζε αὐθαίρετα τὸ ὅλο θεσμικὸ πλαίσιο τῶν καθιερωμένων διακριτῶν ρόλων γιὰ τὴν αἰτιολόγηση τῆς εἰκονομαχικῆς τοῦ πολιτικῆς, γι' αὐτὸ καὶ ἀξιολογήθηκε ὀρθῶς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς μία μονομερὴς ἢ καὶ ἐπικίνδυνη ἀνατροπὴ τοῦ ὅλου συστήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας (Β. Ἱ. Φειδᾶ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ι, Ἀθῆναι 1997³, 777 κ.ἑξ.).

Ἡ ἐμμονὴ λοιπὸν τῆς Πολιτείας στὴ διακήρυξη αὐτῆς προκάλεσε μία ὀξύτερη καὶ μακροχρόνια σύγκρουση τῶν δύο θεσμῶν μὲ τὶς γνωστὲς ὀδυνηρὲς συνέπειες ὅχι μόνον γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ συνοχή, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς εὐρύτερες διενεῖς πολιτικὲς προοπτικὲς τῆς αὐτοκρατορίας. Πράγματι, κατὰ τὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας (727-843) κατέρρευσε τὸ ὅλο οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς ἀκτινοβολίας τῆς αὐτοκρατορίας στὸν χριστιανικὸ κόσμον τῆς Δύσεως, ἐνῶ περιορίσθηκε σταδιακὰ ὁ ρόλος της καὶ στὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀντιθέτως, μετὰ ἀπὸ ἓνα αἰῶνα τραγικῶν συγκρούσεων, ἡ Ἐκκλησία διακήρυξε θριαμβευτικὰ τὴν ἐπίσημη ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς τῶν

ιερῶν εἰκόνων στὴν ὀρθόδοξη λατρεία καὶ πνευματικότητα (*Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας*, 843), ἀφοῦ ἡ τιμὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἦταν ἓνα σοβαρὸ ἐσωτερικὸ ζήτημα πίστεως καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις, ἡ βασικὴ αἰτία τῆς ὀξύτητας τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, ἥτοι ἡ «*καισαροπαπικὴ*» διακήρυξη τοῦ Λέοντα Γ' καὶ τῶν διαδόχων του εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, δὲν καταργήθηκε *de facto* μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ὅπως δὲν καταργήθηκε *de facto* καὶ τὸ πράγματι ἀξιόλογο νομοθετικὸ τους ἔργο.

Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὕτη, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Φώτιος (857-867, 877-886), ἄριστος γνώστης τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, θεώρησε πρῶτιστο χρέος του ὄχι μόνον τὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τοῦ κύρους τοῦ καθιερωμένου θεσμικοῦ πλαισίου τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τὴ ρητὴ νομοθετικὴ ἀπόρριψη τῆς αὐθαίρετης παρερμηνείας του ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους αὐτοκράτορες γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση *μονοσήμαντων* ἢ καὶ *οὐτοπικῶν* πολιτικῶν ἐπιλογῶν ἢ σκοπιμοτήτων, οἱ ὁποῖες προκάλεσαν τὴν ὀλόθυμη σχεδὸν ἀντίδραση τοῦ εὐλαβοῦς λαοῦ τῆς αὐτοκρατορίας. Συνεπῶς, ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ἐπικίνδυνης θεσμικῆς συγχύσεως μὲ μία νέα *νομοθετικὴ ρύθμιση* ἀνῆκε βεβαίως στὴν Πολιτεία, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ρυθμίσεως ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ ἐκφράζῃ πάντοτε τὴ *συμφωνία* τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο θεσμῶν, στὰ ἐπίμαχα τουλάχιστον θεσμικὰ σημεῖα τοῦ καθιερωμένου συστήματος τῆς *συναλληλίας* τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ «*καισαροπαπικὴ*» ὁμως διακήρυξη τοῦ Λέοντος Γ' δὲν ἀμφισβήτησε εὐθέως τὶς θεωρητικὲς ἀρχές τῆς *ὁμοτιμίας* καὶ τῆς *διακρίσεως* τῶν *ἐξουσιῶν* τῶν δύο θεσμῶν, ὅπως συνήθως ὑποστηρίζεται ἀπὸ ὅλους σχεδὸν τοὺς εἰδικούς, ἀλλὰ συνέδεε τὴν ἄσκησή τους μὲ ἀπόλυτη ἀναφορὰ σὲ *μόνη τὴν ἐξαιρετικὴ αὐθεντία* τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Λέων ὁ Γ' *ἀπέφευγε* δηλαδὴ τὴ *σύγχυση* τῶν *διακριτῶν ἐξουσιῶν*, ἀλλ' *ἀξίωνε τὴν ἱεραρχικὴν σύγχυση* τῶν *φορέων* τους ὑπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα.

Ἐν τούτοις, ἡ Ἐκκλησία ἐπέμενε στὴν ἰουστινιάνεια ἀρχὴ τῆς *συναλληλίας* σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα (ἐξουσιῶν καὶ φορέων) τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Φώ-

τιος ἀνέλαβε, μετὰ ἀπὸ σχετικὴ πρόταση τοῦ αὐτοκράτορα, νὰ συντάξῃ τὴ νέα συναινετικὴ *νομοθετικὴ ρύθμιση* τόσο γιὰ τὴν ἄρση τῆς *θεσμικῆς συγχύσεως* σὲ ἐπίπεδο φορέων τῶν ἐξουσιῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς *ἀρχῆς τῆς συναλληλίας* στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ὁ ἱ. Φώτιος, ὡς βαθὺς γνώστης τῆς καθιερωμένης σχετικῆς παραδόσεως, ἐπισήμανε τὴ ρίζα τοῦ προβλήματος καὶ προέτεινε τελικῶς τὴν ὀρθὴ λύση, ἡ ὁποία εἰσηγεῖτο τὴ ρητὴ *ἐπέκταση τῆς ὁμοτιμίας καὶ τῆς διακρίσεως* τῶν *δύο ἐξουσιῶν καὶ στοὺς ἰδιαίτερους θεσμικοὺς φορεῖς* τους, ἥτοι στὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχη, μὲ λεπτομερῆ μάλιστα ὀριοθέτηση τῶν ὁρίων τῶν ἀρμοδιοτήτων τους κυρίως σὲ ζητήματα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος. Βεβαίως, οἱ ἀνωτέρω θεσμικὲς διακρίσεις εἶναι λεπτές σὲ μία σύνθετη πραγματικότητα μὲ ποικίλες ἀλληλοκαλυπτόμενες λειτουργικὲς συναρτήσεις, οἱ ὁποῖες διαμορφώνονται σὲ κάθε ἐποχὴ ἢ καὶ σὲ κάθε περίπτωση τόσο ἀπὸ τὸν δυναμισμό τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο θεσμῶν, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς μεταβαλλόμενες ἱστορικὲς συγκυρίες (Β. Ἱ. Φειδᾶ, Αἱ περὶ σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἀντιλήψεις τοῦ Μ. Φωτίου, Ἀθῆναι 1980).

Οἱ νέες νομοθετικὲς ρυθμίσεις ἀναφέρονται κυρίως στὰ *βασικὰ καὶ ἀμετάβλητα* κριτήρια τῶν δύο θεσμῶν γιὰ τὴ διασφάλιση τῆς καταστατικῆς τους αὐτοτέλειας μέσα ἀπὸ τὶς λειτουργικὲς συμβάσεις τῶν ἱστορικῶν τους σχέσεων. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ προτάθηκαν ἀπὸ τὸν ἱ. Φώτιο οἱ γνωστὲς νομοθετικὲς ρυθμίσεις τῶν Β' καὶ Γ' τίτλων τῆς περίφημης «*Ἐπαναγωγῆς*» ἢ «*Εἰσαγωγῆς τοῦ νόμου*», οἱ ὁποῖες εἶχαν ὡς ἀντικείμενο ὄχι βεβαίως τὴ *Βασιλεία* καὶ τὴν *Ἱερωσύνη*, ὅπως στὴν ἰουστινιάνεια νομοθεσία, ἀλλὰ τὸν Βασιλέα καὶ τὸν Πατριάρχη, ἀφοῦ ἡ θεσμικὴ σύγχυση τῆς περιοδου τῆς Εἰκονομαχίας προέκυψε σὲ ἐπίπεδο ἀρμοδιοτήτων τῶν φορέων τῶν δύο ἐξουσιῶν καὶ ὄχι στὶς καθιερωμένους θεσμικὲς τους σχέσεις. Ὁ ἱ. Φώτιος κωδικοποίησε στοὺς δύο σχετικoὺς «*τίτλους*» τῆς Ἐπαναγωγῆς τὸ ὅλο πλαίσιο τῶν σταθερῶν καὶ τῶν μεταβλητῶν στοιχείων γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο θεσμῶν μὲ χαρακτηριστικὴ σαφήνεια καὶ πληρότητα, ὥστε νὰ εἶναι προφανὴς ὄχι μόνον ἡ ἀδιαμφισβήτητη *κοινὴ θεωρητικὴ βάση* τῶν σχέσεών τους, ἀλλὰ καὶ ἡ παρεπόμενη *λειτουργικὴ*

ὁριοθέτηση τῶν διακριτῶν ρόλων τους στήν κοινωνία:

Τίτλος Β'. Περὶ Βασιλέως: «*α'. Βασιλεύς ἐστιν ἔννομος ἐπιστασία, κοινὸν ἀγαθὸν πᾶσι τοῖς ὑπὸ αὐτοῦ, μήτε κατὰ ἀντιπάθειαν τιμωρῶν, μήτε κατὰ προσπάθειαν ἀγαθοποιῶν, ἀλλ' ἀνάλογός τις ἀγωνοθέτης τὰ βραβεῖα παρεχόμενος. β'. Σκπὸς τῷ βασιλεῖ τῶν τε ὄντων καὶ ὑπαρχόντων δυνάμεων δι' ἀγαθότητος ἢ φυλακῇ καὶ ἀσφάλεια, καὶ τῶν ἀπολωλότων δι' ἀγρύπνου ἐπιμελείας ἢ ἀνάληψις, καὶ τῶν ἀπόντων διὰ σοφίας καὶ δικαίων τροπαίων καὶ ἐπιτηδεύσεων ἢ ἀνάγκησις...* δ'. Ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἑπτὰ ἀγίων Συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους ρωμαϊκοὺς νόμους. *ε'. Ἐπισημότατος ἐν ὀρθοδοξίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ ὀφείλει εἶναι ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐν ζήλῳ θείῳ διαβόητος...* στ'. *Τὰ τοῖς παλαιοῖς νομοθετηθέντα τὸν βασιλέα δεῖ ἐρμηνεύειν, καὶ ἐκ τῶν ὁμοίων τέμνειν τὰ περὶ ὧν οὐ κεῖται νόμος.* ζ'. *Ἐν τῇ τῶν νόμων ἐρμηνείᾳ δεῖ καὶ τῇ συνηθείᾳ προσέχειν τῆς πόλεως, τὸ δὲ παρὰ κανόνας εἰσαγόμενον οὐκ ἔσται πρὸς ὑπόδειγμα. η'. Φιλὰγάθως δεῖ τοὺς νόμους ἐρμηνεύειν τὸν βασιλέα: ἐν γὰρ τοῖς ἀμφιβόλοις τὴν φιλόκαλον ἐρμηνείαν προσιέμεθα.*

Τίτλος Γ'. Περὶ Πατριάρχου: «*Κεφ. α'. Πατριάρχης ἐστὶν εἰκὼν ζωσα Χριστοῦ καὶ ἔμψυχος, δι' ἔργων καὶ λόγων χαρακτηρίζουσα τὴν ἀλήθειαν...* γ'. Τέλος τῷ πατριάρχει ἢ τῶν καταπεπιστευμένων αὐτῷ ψυχῶν σωτηρία, καὶ τὸ ζῆν μὲν Χριστῷ, ἐσταυρῶσθαι δὲ τῷ κόσμῳ. δ'. Ἰδια πατριάρχου τὸ εἶναι διδασκικόν, τὸ πρὸς πάντας ὑψηλότε καὶ ταπεινότες ἀστενοχωρήτως ἐξισοῦσθαι, καὶ πρῶτον μὲν εἶναι ἐν δικαιοσύνῃ, ἐλεγκτικὸν δὲ πρὸς τοὺς ἀπειθοῦντας, ὑπὲρ δὲ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐκδικήσεως τῶν δογμάτων λαλεῖν ἐνώπιον βασιλέως καὶ μὴ αἰσχύνεσθαι... η'. Τῆς Πολιτείας ἐκ μερῶν καὶ μορίων ἀναλόγως τῷ ἀνθρώπῳ συσταμένης, τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαιότατα μέρη βασιλεύς ἐστὶ καὶ Πατριάρχης: διὸ καὶ ἡ κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα τῶν ὑπηκόων εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία βασιλείας ἐστὶ καὶ ἀρχιερωσύνης ἐν πᾶσιν ὁμοφροσύνη καὶ συμφωνία».

Ἡ εὐθύνη λοιπὸν τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, κατὰ τὸν ἱ. Φώτιο, δὲν περιοριζόταν μόνο στήν ἐπίσημη νομοθετικὴ κατοχύρωση τῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, οἱ ὁποῖες ἦσαν αὐτονόητες καὶ ἀστασίαστες, ἀλλ' ἐκτεινόταν πλέον καὶ στὴ συναινετικὴ περιγραφὴ τῶν ὁρίων τῆς θεσμικῆς λειτουργίας τῶν παραδοσιακῶν διακριτῶν ρόλων τους στήν ὁμοιογενὴ χριστιανικὴ κοινωνία τῆς αὐτοκρατορίας. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ ὁποιαδήποτε σύγχυση ἐξουσιῶν ἢ καὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν φορέων τους (αὐτοκράτορα-πατριάρχη) ἦταν θεωρητικὰ ἀβάσιμη καὶ πρακτικὰ ἐπικίνδυνη, ἀφοῦ θὰ δημιουργοῦσε μεῖζον ζήτημα στὶς ἴδιες τὶς βασικὲς δομὲς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ἐμμονὴ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων στήν καισαροπαπικὴ διακήρυξη τοῦ Λέοντος Γ' προκάλεσε τὴν πλήρη κατάρρευση τῆς δυτικῆς πολιτικῆς, ἡ ἀρμονικὴ συνεργασία Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας μετὰ τὸ τέλος τῆς Εἰκονομαχίας (843) δημιουργοῦσε τὸ θαῦμα τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς στὸν κόσμο τῶν Σλάβων (Ρώσων, Βουλγάρων, Σέρβων κ.λπ.) μὲ ὅλες τὶς εὐεργετικὲς συνέπειες γιὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ ἱ. Φώτιος, ὁ ὁποῖος γνώριζε τὶς ὀδυνηρὲς συνέπειες μιᾶς περιστασιακῆς συγχύσεως, ἐπέμεινε στὴ λεπτομερὴ νομοθετικὴ περιγραφὴ τῶν διακριτῶν ρόλων τῶν δύο θεσμικῶν ἐκφράσεων τῆς ζωῆς τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἀπέφυγε τὴν προσωπικὴ του περιπέτεια ὁποιαδήποτε ἀνοικτὴ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, παρὰ τὰ ἀντιθέτως ὑποστηριζόμενα ἀπὸ ὀρισμένους ἱστορικούς. Ἦταν βέβαιος ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε προσωπικὴ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν πολιτικὴ ἐξουσία γιὰ τὶς ἀδικίες ἢ καὶ αὐθαίρετες ἐκθρονίσεις του (867, 886) θὰ διασποῦσε τὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ὅπως συνέβη καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας (727-843), μὲ ἀπρόβλεπτες μάλιστα συνέπειες καὶ γιὰ τὶς προοπτικὲς τῆς αὐτοκρατορίας. Πράγματι, ἀπέδιδε πάντοτε τὴν κύρια εὐθύνη στὰ μέλη τῆς Ἱεραρχίας, τὰ ὁποῖα ὑποστήριξαν μὲ ἐπιπολαιότητα τὶς αὐθαίρετες παρεμβάσεις τῆς Πολιτείας στὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, γι' αὐτὸ ὅχι μόνο ἀρνήθηκε συστηματικὰ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὶς ἀντικανονικὲς

πράξεις τους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀντιμετώπισε μὲ ἰδιαίτερη αὐστηρότητα κατὰ τὴν ἐπιστροφή του στὸν πατριαρχικό θρόνο. Ἦταν βέβαιος ὅτι χωρὶς τὴν ἐσωτερικὴ διάσπαση, ἔστω καὶ μικρὴ, τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας θὰ ἦταν θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ἀδύνατη ἡ ὁποιαδήποτε αὐθαίρετη ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις, κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους οἱ ἀντικειμενικὲς αὐτὲς συνθήκες σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας μεταβλήθηκαν ριζικὰ ὄχι μόνο μὲ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (1453), ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γενικώτερη σύγχυση τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου μετὰ τὴν προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα.

3. *Ἡ κρίση τῆς ἀρχῆς τῆς συναλληλίας τῶν δύο ἐξουσιῶν*

Ἡ μακραίωνη ὀρθόδοξη παράδοση γιὰ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἀτόνησε, ὅπως εἶναι γνωστό, κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἡ πλειονότητα τῶν ὀρθοδόξων λαῶν ὑποτάχθηκε στὴν ἀλλόθρησκη Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ Ρωσικὴ αὐτοκρατορία δὲν κατόρθωσε νὰ ἀφομοιώσει στὴν πράξη τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς συναλληλίας. Ἔτσι, στὴ Ρωσία τελικῶς ἐφαρμόσθηκαν μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Μ. Πέτρου ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ' αἰώνα τὰ πολιτικοκρατικὰ πρότυπα τοῦ Προτεσταντισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπηρέασαν κατὰ τὸν ΙΘ' αἰώνα καὶ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο ὅλων τῶν νεοσύστατων κρατῶν τῶν ὀρθοδόξων λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Πράγματι, ἡ διχοτομικὴ προτεσταντικὴ προσέγγιση τῆς σχέσεως Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶχε τὶς ρίζες της στὸ παλαιότερο σχετικὸ δῆλημα τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῆς Δύσεως, κατέληξε στὴ συστηματικὴ ἀποϊεροποίηση ὄχι μόνο ὅλων τῶν θεσμικῶν ἐκφράσεων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας, διαφοροποιώντας ἔτσι καὶ τὴν ὅλη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τῆς πρώτης χιλιετίας γιὰ τὴ σχέση Ἐκκλησίας καὶ κόσμου.

Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὕτη, ἡ ἀποϊεροποίηση τῆς Ἱερωσύνης ἀπὸ τὴν προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση εἶχε ὡς φυσικὴ συνέπεια τὴν ἀποϊεροποίηση καὶ

τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία βεβαίως ἐνισχύθηκε μὲ ἐντυπωσιακὸ τρόπο σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τῆς θεσμικῆς λειτουργίας τοῦ ἐκκοσμικευμένου νεωτέρου κράτους. Εἰδικώτερα ὁμως ἡ μετατόπιση τῆς παραδοσιακῆς βάσεως τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, ἡ ὁποία θεμελιωνόταν στὴν *ιερότητα τῆς ἱερατικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας*, ἐκφράσθηκε ἐπίσημα ἤδη μὲ τὴ νέα διακήρυξη τῆς *Συνθήκης τῆς Αὐγούστας* (Augsburg, 1555), κατὰ τὴν ὁποία ὁ *κάτοχος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἔχει τὸ κυριαρχικὸ δικαίωμα νὰ καθορί-
ζη καὶ τὴ θρησκευτικὴ πίστη τῶν ὑπηκόων του* (cuius regio, eius religio). Ἡ διακήρυξη αὕτη ὑπῆρξε πράγματι ἡ ἀπαρχὴ ὄχι μόνο γιὰ τὴ θεωρητικὴ ἐξουδετέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς συναλληλίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν συστηματικὴ προβολὴ τῶν γνωστῶν ἀκραίων πολιτειοκρατικῶν ἀρχῶν ἀπὸ τὶς διάφορες τάσεις τῆς ἐκκοσμικευμένης πολιτικῆς θεωρίας τῶν νεώτερων χρόνων (*Οὐμανισμός, Δεῖσμός, Ἐμπειρισμός, Διαφωτισμός, Ἰδεολογία κ.λπ.*).

Ὁ Διαφωτισμός, ὡς φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση καὶ ὡς ἐκκοσμικευμένη κοινωνικὴ πρόταση, ὑπῆρξε, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μία *ἐπιλεκτικὴ συγκεφαλαίωση* τῶν μακροχρόνιων πνευματικῶν ζυμώσεων κυρίως στὸν χριστιανικὸ κόσμο τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖες ἀμφισβήτησαν τὶς ἱεροκρατικὲς ἀγκυλώσεις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁραματίσθηκαν μία νέα κοινωνία μὲ κέντρο τὸν αὐτονομημένο *ἄνθρωπο* καὶ ὄχι τὸν *Θεὸ* τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ ὁράματος αὐτοῦ προϋπέθετε ἀναγκαστικὰ τὴν ἀπόρριψη ὅλων τῶν παραδοσιακῶν δομῶν τῆς μεσαιωνικῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, οἱ ὁποῖες ἦσαν ἀντίθετες ἢ καὶ μὴ συμβατὲς πρὸς τὸν ὀρθὸ λόγο τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κοινὴ λογικὴ, γι' αὐτὸ καὶ δόθηκε ἀπόλυτη προτεραιότητα στὴν *ἀποϊεροποίηση* ὅλων τῶν θεσμικῶν ἐκφράσεων τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, ἰδιαίτερα ὁμως τοῦ Κράτους καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἀποκλειστικὴ *ἀνθρωποκεντρικὴ* καὶ κατὰ συνέπεια ὀρθολογιστικὴ ἐρμηνεία τῶν δομῶν τοῦ Κράτους συνεπαγόταν κυρίως τὴν ἀποϊεροποίηση στὴ νέα πολιτικὴ θεωρία τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως γιὰ τὴν *ιερότητα* ὅλων τῶν ἐξουσιῶν, οἱ

ὅποῖες ἀσκοῦνται στὸν κόσμο (Ρωμ. 13, 1-9), ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση ἢ μὴ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἔργο τοῦ Hobbes «*Λεβιάθαν*» ὑπῆρξε μία πρωτοποριακὴ συστηματικὴ πρόταση τῶν νέων τάσεων τῆς πολιτικῆς θεωρίας, ἀφοῦ ἀπέριπτε τὴν παραδοσιακὴν *ἱερότητα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας* καὶ ἀντιπροέτεινε ὡς μόνη πηγὴ τῆς μία *ἀνθρωποκεντρικῆς σύμβασης* τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας γιὰ τὴν περιφρούρηση τῶν βασικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν τους, τὰ ὁποῖα ἀπειλοῦντο ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα συνήθως μέλη τῆς κοινωνίας (*homo hominis lupus*). Τὰ μέλη δηλαδή τῆς κοινωνίας ἀποφάσιζαν νὰ ἐκχωρήσουν σὲ ἓνα πολιτικὸ ἡγέτη ὁρισμένα ἀπὸ τὰ δικαιώματά τους, τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἔπρεπε νὰ ἀσκήσῃ πρὸς τὸ συμφέρον τους, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτη ἢ καὶ αὐθαίρετη κρίση του, ἀφοῦ δὲν δεσμευόταν ἀπὸ ἀντικειμενικοὺς κανόνες τοῦ τεθειμένου φυσικοῦ δικαίου ἢ τῆς παραδοσιακῆς ἠθικῆς τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας.

Ὁ Διαφωτισμὸς τελειοποίησε τὸ *συμβατικὸ σχῆμα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας* μὲ τὴν ἀποδοχὴ ὁρισμένων θεμελιωδῶν κανόνων *δικαίου καὶ ἠθικῆς*, ὅπως αὐτοὶ ἀποτυπώθηκαν στὸ «*Κοινωνικὸ Συμβόλαιον*» τοῦ Ρουσώ, χωρὶς ὅμως νὰ μετατεθῇ ἢ νὰ σχετικοποιηθῇ ἡ ἀπόλυτη ἀνθρωποκεντρικὴ βάση τῆς νέας πολιτικῆς θεωρίας. Τὸ νέο πρότυπο τοῦ «*αὐτόνομον ἀνθρώπου*» τῶν φιλοσόφων τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅπως συστηματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν κυριώτερο ἐκπρόσωπό τους Βολταῖρο κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ἀποτελοῦσε πλέον τὸ μοναδικὸ «*ὑγιὲς*» κύτταρο τῆς προτεινόμενης ἐκκοσμικευμένης κοινωνίας, στὴν ὁποία δὲν εἶχε θέση ὁ Θεὸς ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη μεταφυσικὴ αὐθεντία. Ὁ «*αὐτόνομος ἄνθρωπος*» εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ὅλων τῶν ἐξουσιῶν ποὺ ἀσκοῦνται στὸ Κράτος, ἐκφράζεται δὲ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς «*λαϊκῆς κυριαρχίας*», ἡ ὁποία καθιερώθηκε στὴν πράξη μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς *Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως* καὶ ἀποτελεῖ πλέον τὴν *καταστατικὴν βάση* τῆς ὅλης λειτουργίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῶν νεώτερων χρόνων.

Συνεπῶς, ἡ μακροχρόνια διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση τῆς *θεοκρατικῆς ἱεροκρατίας* τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν *ἀνθρωποκεντρικὴ ἀναζήτηση*

ὅλων τῶν πνευματικῶν ζυμώσεων στὸν χριστιανικὸ κόσμο τῆς Δύσεως ἀποτελοῦσε μία ἀμφισβήτηση ἢ καὶ ἀπόρριψη τοῦ θεσμικοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας στὴ ζωὴ τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτή, ἡ ὁποία ἀπέκτησε ἐντυπωσιακὸ *κοινωνικὸ δυναμισμό* στὶς προτεσταντικὲς κυρίως κοινότητες, κατέληξε στὴν ἀπόρριψη ὅχι μόνο τῶν *ἱεροκρατικῶν ἀγκυλώσεων* τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁποιασδήποτε ἐπίσημης *κοινωνικῆς ἐπιρροῆς* τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἔτσι, ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορούσε πλέον νὰ διεκδικήσῃ τὸν ὁποιοδήποτε θεσμικὸ ρόλο στὶς δομὲς ἢ στὴ λειτουργία τοῦ *ἐκκοσμικευμένου* ἢ καὶ *λαϊκοῦ* Κράτους. Ἡ νέα κοινωνικὴ θεωρία ἀπέριπτε ἀπερίφραστα τὴ *χριστοκεντρικὴ ἀνθρωπολογία* τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι δηλαδή «*ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄλλος ἓνας Θεὸς στὸν κόσμον*» (*Homo alter Deus*), ἐνῶ ὑποστήριζε ὅτι στὴ νέα *ἀνθρωποκεντρικὴ* πρόταση πρέπει «*ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ἓνας ἄλλος ἄνθρωπος στὸν οὐρανόν*» (*Deus alter Homo*).

Ἡ ἐφαρμογὴ λοιπὸν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως στὴ σύγχρονη πραγματικότητα εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσχερὲς, ἀφοῦ κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους μεταβλήθηκαν ἢ καὶ ἀλλοιώθηκαν οἱ βασικὲς δομὲς τῆς πολιτικῆς θεωρίας γιὰ τὴν ταυτότητα, τοὺς σκοποὺς καὶ τὶς λειτουργίες τοῦ *σύγχρονου Κράτους*, τοῦ ἑτέρου δηλαδή τῶν συμβαλλομένων στὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν παραδοσιακῶν ἀρμονικῶν του σχέσεων πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Θεμελειώδης ἀρχὴ τῆς νέας πολιτικῆς θεωρίας εἶναι ἡ *ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας*, ἡ ὁποία καθιερώθηκε ὡς ἡ *καταστατικὴ ἀρχὴ* ὅχι μόνο γιὰ τὴ *νομιμότητα* τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν *ανάπτυξη* ὅλων τῶν λειτουργιῶν τοῦ κράτους. Στὰ νέα αὐτὰ πλαίσια ὅλες οἱ ἐξουσίαι, οἱ ὁποῖες ἀναγνωρίζονται ἢ νομιμοποιοῦνται νὰ ἀσκοῦνται στὸ σύγχρονο κράτος, πηγάζουν μόνο ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ ἔχουν τὴν τελικὴ τους ἀναφορὰ μόνο στὸν λαόν. Ἡ χριστιανικὴ παράδοση γιὰ τὴ *θεία προέλευση* ὅλων τῶν ἐξουσιῶν δὲν ἔχει πλέον θέση στὴ νέα πολιτικὴ θεωρία, ἡ ὁποία ὁραματίζεται, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἓνα κόσμον χωρὶς τὴν ἐνεργὸν παρουσία τοῦ Θεοῦ, ἓνα κράτος χωρὶς θρησκεία καὶ ἓνα πολίτη χωρὶς θρησκευτικὴ πίστη.

Βεβαίως, οἱ ἐνδιάθετες ἢ καὶ ἐκπεφρασμένες ἀθεϊστικὲς τάσεις τῆς νεώτερης *ἰδεολογίας* προσπάθησαν νὰ ὑλοποιήσουν τὸ ὄραμα τῆς ἐκκοσμικευμένης πολιτικῆς θεωρίας μὲ ὅλα τὰ θεμιτὰ ἢ καὶ ἀθέμιτα μέσα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ὡστόσο, ὅπως ἀποδείχθηκε μετὰ τὴν πρόσφατη κατάρρευση τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, τὸ ὄραμα ἦταν οὐτοπικὸ καὶ ἐξατμίσθηκε στὴν ἴδια τὴ βάση τῆς ἀναφορᾶς του, δηλαδή στὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖο παρέμεινε ἀλώβητο ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀθεϊστικὴ προπαγάνδα καὶ διαφύλαξε ζωντανὸ στὸ σῶμα τῶν πιστῶν τὸν πνευματικὸ δυναμισμό τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Ἡ κρατικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὴ νεώτερη ἰδεολογία γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση ὅλων τῶν θεσμικῶν ἐρεισμάτων τῆς πνευματικῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία, ὑποχρεώθηκε τελικῶς ἐκ τῶν πραγμάτων (1990) νὰ ἀναθεωρήσῃ τὶς σχέσεις της μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ γενικώτερα μὲ τὴ θρησκεία γιὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ καὶ τὴν τραυματισμένη δική της σχέση μὲ τὴν κοινωνία (*Νόμος γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως στὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἐνωση καὶ στὶς ἄλλες πρώην κομμουνιστικὲς χῶρες*).

Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ δὲν συμμετεῖχαν καὶ δὲν εἶχαν λόγους νὰ συμμετάσχουν στὶς διαλεκτικὲς ἀντιπαραθέσεις τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατί ἡ *λειτουργικὴ δομὴ* τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζει τὸν *καταστατικὸ ρόλο* ὃχι μόνο τοῦ ἱερατείου, ἀλλὰ τοῦ ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος σὲ ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς της ἀποστολῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιατί ἡ *συνοδικὴ λειτουργία* της ὃχι μόνο ἀποκλείει ἀκραῖες *ἱεροκρατικές* ἢ *λαϊκιστικές* αὐτονομήσεις, ἀλλὰ συγχρόνως *ἱεροποιεῖ καὶ ὅλες τὶς καταστατικὲς ἀρχές* τοῦ *δημοκρατικοῦ πολιτεύματος*. Πράγματι, ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ἐπεὶ βιώνει ἐμπειρικὰ στὴν ὅλη λειτουργία της τὸ βαθύτερο κοινοτικὸ πνεῦμα τῶν «*δημοκρατικῶν*» ἀρχῶν, ἱεροποιεῖ τὴν προστασία τους στὴ λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλοιώνῃ ἢ νὰ νοθεύῃ τὴν ὁποιαδήποτε δική της παράδοση γιὰ τὴ σχέση Ἐκκλησίας καὶ κόσμου. Ἐν τούτοις, ἡ αὐθαίρετη

ἐπιβολὴ τῆς νέας πολιτικῆς θεωρίας καὶ στὰ νεοσύστατα κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα κράτη τῶν ὀρθόδοξων λαῶν εἰσήγαγε, συνειδητὰ ἢ ἀσύνειδα, στὴν ὀρθόδοξη κοινωνία τὶς τελείως ξένες πρὸς τὴν παράδοσή της ἀντιθέσεις τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως (ἀντιεκκλησιαστικὲς καὶ ἀντικληρικὲς τάσεις κ.λπ.), οἱ ὁποῖες παραμένουν συνεχῶς ἐνδιάθετες προλήψεις τῆς Πολιτείας γιὰ τὶς σχέσεις της μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Εἶναι ὅμως εὐνόητο ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἐπεὶ εἶναι ἡ ἴδια μία *δημοκρατία ψυχῶν*, συνέχει καὶ στηρίζει *κάθε δημοκρατία* σωμάτων στὶς δομὲς καὶ στὶς λειτουργίες τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

Ἡ σύγχρονη λοιπὸν εὐθύνη τοῦ Κράτους γιὰ τὴν ὀρθὴ λειτουργία τῶν σχέσεών του μὲ τὴν Ἐκκλησία προϋποθέτει τὴν ἄμεση συνειδητοποίηση ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ πνευματικὲς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν κοινωνία ἐπιδεικνύουν μία ἐντυπωσιακὴ ἀντοχή στὶς ἀντίξοες κυρίως ἱστορικὲς τριβές, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀντιθεϊστικῶν ἢ καὶ ἀθεϊστικῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων νὰ ἐξουδετερώσουν μὲ βίαια μέσα τὴν πνευματικὴ ἐπιρροή τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία. Ἡ *μητρικὴ* σχέση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ μέλη της, ἡ ὁποία βιώνεται συνεχῶς στὴ μυστηριακὴ ἐμπειρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, δὲν ὑποκαθίσταται καὶ ὅπωςδήποτε δὲν ἀποδυναμώνεται ἀπὸ τὶς *συμβατικὲς προτάσεις* ἰδεολογικῶν συστημάτων ἢ κοινωνικῶν θεωριῶν. Ἔτσι, λ.χ., ἡ σύγχρονη πρόταση τῆς *κοινωνίας τῶν πολιτῶν*, ἡ ὁποία ἐπιδιώκει τὴν ἀντικατάσταση τῆς *κοινωνικῆς ἀποκλειστικότητας* τῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων μὲ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές τῶν *ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν*, παραθεωρεῖ ἢ καὶ ἀπορρίπτει τοὺς παραδοσιακοὺς *ἱστορικοὺς, θρησκευτικοὺς καὶ πνευματικοὺς* παράγοντες συνοχῆς τοῦ ἐθνικοῦ ἢ κοινωνικοῦ σώματος τῶν λαῶν.

Πράγματι, ἡ περιγραφὴ τῶν δομῶν τῆς κοινωνίας ὡς μιᾶς ἀπλῆς κατοχυρώσεως βασικῶν συμβατικῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων, καίτοι εἶναι *ἀναγκαῖα*, συρρικνώνει ἢ καὶ καταργεῖ τόσο τὴν *ἱστορικὴ* της *συνείδηση*, ὅσο καὶ τὴν *πνευματικὴ* της *κληρονομία*, οἱ ὁποῖες προσδιορίζουν ἢ νοηματοδοτοῦν τὴν ἰδιαίτερη κατανόηση ἢ ἐρμηνεία καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν δικαιωμάτων τῶν πο-

λιτών. Ἄλλωστε, εἶναι γενικώτερη ἢ διαπίστωση ὅτι καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ θεμελιώδη ἀτομικὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια ἐκφράζουν τὶς φυγόκεντρες ἔστω ἀναζητήσεις τῆς χριστιανικῆς κυρίως κοινωνίας, ἐρμηνεύονται μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τοὺς διάφορους λαοὺς τοῦ κόσμου, ἀναλόγως πρὸς τὶς ἰδιαιτερότητες τῶν θρησκευτικῶν, πολιτιστικῶν, ἰδεολογικῶν καὶ πνευματικῶν προϋποθέσεων τοῦ κοινωνικοῦ του βίου. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἀλλιῶς κατανοεῖ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ἕνας χριστιανὸς ἀπὸ ἕνα μουσουλμάνο ἢ βουδιστὴ, ὅπως ἀλλιῶς κατανοοῦν τὰ ἴδια δικαιώματα οἱ ὁπαδοὶ τῶν διαφόρων ἰδεολογικῶν συστημάτων στὴ σύγχρονη πλουραλιστικὴ κοινωνία. Ἔτσι, οἱ σχετικὲς *Διακηρύξεις* τῶν Διεθνῶν Ὁργανισμῶν, καίτοι ἀναθέτουν τὴν προστασία τους στὴ συντεταγμένη *κρατικὴ ἐξουσία*, ἀναγνωρίζουν συγχρόνως τὸ δικαίωμα τῶν πολιτῶν νὰ ὑπερασπίζονται τὰ κατοχυρωμένα δικαιώματά τους ἀκόμη καὶ μὲ *ἀτομικὲς προσφυγές* στὸ Διεθνὲς Δικαστήριον Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, ἀφοῦ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀναγνωρίζεται ἡ *συμβατικὴ βάση* τῶν σχέσεων *τῆς κρατικῆς ἐξουσίας* καὶ τοῦ *πολίτη*.

Ἐν τούτοις, ἡ συντεταγμένη κρατικὴ ἐξουσία, ὡς ἐντολοδόχος τῆς κυρίαρχης βουλήσεως τοῦ λαοῦ, ὀφείλει νὰ σέβεται ὄχι μόνον τὰ κατοχυρωμένα ἀτομικὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς διαχρονικὲς πηγὲς τῆς πνευματικῆς τους κληρονομίας, οἱ ὁποῖες νοσηματοδοτοῦν τὶς ἀρχὲς τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν γιὰ κάθε συγκεκριμένη κοινωνία. Ἡ ὁποιαδήποτε ἄλλη προσέγγιση ἀποδυναμώνει τὴν ἀμεσότητα τῆς κοινωνικῆς τους ἀναφορᾶς ἢ καὶ τὴν κοινωνικὴ εὐαισθησία γιὰ τὴν προστασία τους. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ εἰδικώτερη εὐθύνη τῆς Πολιτείας τόσο γιὰ τὴν ὀρθὴ ρύθμιση τῶν σχέσεων τῆς μετὰ τὴν Ἐκκλησία, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν προστασία τοῦ *ἀτομικοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας* ἀναφέρεται καὶ στὶς *τρεῖς συντεταγμένες λειτουργίες* τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἥτοι τὴ *νομοθετικὴν*, τὴν *ἐκτελεστικὴν* καὶ τὴν *δικαστικὴν*, οἱ ὁποῖες ὀφείλουν νὰ ἐγγυῶνται μὲ τὴν ἴδια εὐαισθησία ὄχι μόνον τὸ *γράμμα* τῶν διεθνῶν Διακηρύξεων γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς καθιερωμένες θεσμικὲς ἐκφράσεις

τῆς διαχρονικῆς πνευματικῆς κληρονομίας κάθε συγκεκριμένου λαοῦ. Ὁ σεβασμὸς δηλαδὴ κάθε μιᾶς ψηφίδας ἐνὸς ἐντυπωσιακοῦ *βυζαντινοῦ ψηφιδωτοῦ* δὲν νοεῖται παρὰ μόνον μὲ τὴν ἄμεση ἀναφορὰ στὴν *λειτουργικὴ σχέση* τῆς μετὰ τὴν ὅλη ψηφιδωτὴ σύνθεση, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ καὶ τὴν ἰδιαίτερη ἀξία τῆς κάθε ψηφίδας γιὰ τὸν συγκεκριμένο σκοπὸ, *ἀφοῦ ἡ λειτουργικὴ ἀξία τοῦ ὅλου ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῆς ἐπὶ μέρους ὑλικῆς τῆς ὑποστάσεως*.

Ἡ ἐπιστροφὴ λοιπὸν στὴν ἴδια προσπάθεια μὲ τὴν *μονοσήμαντη πρόταση τῶν ἀρχῶν τῆς κοινω-νίας τῶν πολιτῶν*, μάλιστα δὲ μὲ ὀξύτατες ἀποδοκιμασίες παραδοσιακῶν ἢ καὶ ἀκραίων ἐκφράσεων τῆς θρησκευτικῆς ἢ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ἐρεθίσῃ ἀντίρροπες τάσεις, οἱ ὁποῖες θὰ κλονίσουν ἐπικίνδυνα τὴν ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ συνοχὴ τῶν λαῶν σὲ μία κρίσιμη περίοδο γιὰ τὸ προβαλλόμενο νέο ὄραμα τῆς παγκοσμιοποιήσεως. Ἦδη οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις ὄχι μόνον γιὰ τὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν προοπτικὴ τῆς παγκοσμιοποιήσεως προέρχονται ἀπὸ τὴν συντονισμένη καχυποψία τῆς ἐθνικῆς ἢ καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι διαβλέπουν στὴν προοπτικὴ αὐτὴ τὴν πλήρη ἀποδυνάμωση καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν προστασία τῶν ἐθνικῶν δικαίων καὶ τῶν ἀτομικῶν τους δικαιωμάτων. Ἔτσι, ἡ σύγχρονη εὐθύνη μιᾶς συντεταγμένης Πολιτείας ἐνώπιον τῶν διχοτομικῶν αὐτῶν ἰδεολογημάτων εἶναι νὰ ἀφομοιώσῃ στὴν ἐθνικὴ πνευματικὴ κληρονομία ὅλες τὶς προκλήσεις τῶν καιρῶν καὶ ὄχι βεβαίως νὰ τὴ θυσιάσῃ στὸν βωμὸ περιστασιακῶν σκοπιμοτήτων ἢ διεθνιστικῶν πειραματισμῶν.

Συνεπῶς, ἡ αὐτονόμηση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὴ διαχρονικὴ πνευματικὴ τους παράδοση ὑποβαθμίζει ὄχι μόνον τὴν *λειτουργικὴν* τους ἀξία, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρύτητα τῆς *κοινωνικῆς* τους ἀναφορᾶς. Ἔτσι, ἀπέτυχε τὸ *διεθνιστικὸ ὄραμα* τῶν νεώτερων ἰδεολογικῶν συστημάτων, τὸ ὁποῖο, ἐνῶ ἐπεδίωκε τὴν συμπίεση τῆς λειτουργικῆς αὐτῆς σχέσεως στὰ πλαίσια τῶν θεωρητικῶν τοῦ ἀρχῶν, προκάλεσε τὶς γνωστὲς τραγικὲς ἀντιθέσεις στὴ ζωὴ ὅσων λαῶν παρέμειναν προσηλωμένοι ὄχι μόνον στὴν *ἐθνικὴν*, ἀλλὰ καὶ

στη *θρησκευτική* τους παράδοση. Ὁ Κ. Μάρξ λ.χ. περιέγραφε τὸ 1860 μὲ χαρακτηριστική διαύγεια τὴν κοινὴ ἀντίθεση ὅλων τῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων πρὸς τὸν ἐθνικισμό ἢ καὶ πρὸς τὴ θρησκεία, ὅταν διακήρυσσε μὲ βεβαιότητα, ὅτι ὁ *Καπιταλισμός* θὰ ἀποδυναμώσῃ τὸν *ἐθνικισμό* καὶ ὁ *Κομμουνισμός* θὰ τὸν ἐξαφανίσῃ. Ἄν ζοῦσε τὶς συγκλονιστικὲς μεταβολὲς τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ Κ' αἰῶνα, τότε θὰ ἀναθεωροῦσε τὶς ἀπόψεις του, ὅπως θὰ ἀναθεωρήσουν στὸ μέλλον τὶς ἀπόψεις τοὺς ὅσοι προβάλλουν τὸ *ἰδεολόγημα* τῆς *κοινωνίας τῶν πολιτῶν* γὰ νὰ πλήξουν τὴν ἐθνικὴ ἢ καὶ τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση τῶν λαῶν εἴτε μὲ τὴν πρόταση τοῦ *ἀνεργάτιστου ἐκσυγχρονισμού* τοῦ Κράτους ἢ καὶ μὲ τὴν ἀνάγκη προσ-αρμογῆς τῆς κοινωνίας στὸ *διεθνιστικὸ σχεδιασμὸ* τῆς παγκοσμιοποιήσεως.

4. Ἡ συνταγματικὴ σύνθεση συναλληλίας καὶ ὁμοταξίας στὴν Ἑλλάδα

Τὸ σύγχρονο συνταγματικὸ καὶ θεσμικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας στὴν Ἑλλάδα, ὅπως αὐτὸ καθορίσθηκε στὰ περὶ θρησκείας ἄρθρα τοῦ ἰσχύοντος *Συντάγματος* (1975) καὶ ἀναπτύχθηκε μὲ τὸ θεσμικὸ νόμο τοῦ *Καταστατικοῦ Χάρτη* τῆς Ἐκκλησίας (ν. 590/1977) ἀποτελεῖ μία *ὠριμη καὶ ἰσόρροπη σύνθεση* τῶν ἀντιρρόπων τάσεων μιᾶς τραγικῆς ἀντιθετικῆς διαλεκτικῆς στὸ νεώτερο Ἑλληνικὸ Κράτος με-ταξὺ τῆς διαχρονικῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καὶ τῆς ἐκκοσμηκευμένης πολιτικῆς θεωρίας τῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Οἱ συνέπειες τῆς τραγικῆς αὐτῆς διαλεκτικῆς ὑπῆρξαν ὀδυνηρὲς ὄχι μόνο γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ νεώτερο ἑλλη-νικὸ Κράτος, ἀφοῦ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς παρέμεινε πάντοτε προσηλωμένος στὴ μακραίωνη πνευματι-κὴ του κληρονομία καὶ ἀντιμετώπισε μὲ εὐλογία καχυποψία τὴ δυναστικὴ ἐπιβολὴ ἀπὸ τὴ νομοθε-σίαν τοῦ γνωστοῦ προτεστάντη μέλους τῆς ἀντιβα-σιλείας Η.-G. v. Maurer τῶν νεοφανῶν ἀντιεκκλη-σιαστικῶν τάσεων τῆς πολιτικῆς θεωρίας (νόμοι Σ' καὶ ΣΑ'/1852). Βεβαίως, τὸ συνταγματικὸ πλαίσιο βελτιώθηκε σταδιακά, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς *νομοκρα-τούσας Πολιτείας* περιορίζε τὴν εὐρύτητα τῶν

συνταγματικῶν ἐπιταγῶν στὰ στενὰ ὅρια τῶν πε-ριστασιακῶν ἐπιλογῶν τῆς νομοθετικῆς ἢ καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, τὰ ὁποῖα ἐπέτρεπαν συνή-θως τὴν αὐθαίρετη ἢ καὶ καταχρηστικὴ, ἀλλὰ πάν-τοτε συσταλτικὴ ἐρμηνεία τοὺς ἀπὸ τὴ Δημόσια Δι-οίκηση κατὰ κανόνα εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας.

Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατη ἡ παρακολούθηση τοῦ λαβυρίνθου τῶν *αὐθαιρέτων νομοθετικῶν παρεμβάσεων* τῆς ἑλληνικῆς Πολι-τείας στὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως εἶναι σχεδὸν ἀπίστευτη ἡ συστηματικὴ ἄρνηση ὅλων τῶν δημοκρατικῶν κυβερνήσεων νὰ προτείνουν στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων τὴν ψήφιση ἐνὸς Καταστατικοῦ Χάρτη, ὁ ὁποῖος θὰ ρύθμιζε τὸ ὅλο θεσμικὸ πλαίσιο τῆς διοικήσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας συμφώνως πρὸς τὶς συνταγματικὲς ἐπιταγὲς καὶ πρὸς τοὺς συνταγμα-τικῶς κατοχυρωμένους ἰ. κανόνες. Ἔτσι, μόνο κά-ποια *Δικτατορία* (1923, 1968) ἢ κάποια ξένη *Κα-τοχὴ* (1943) προσέφεραν γιὰ διάφορες σκοπιμότη-τες Καταστατικὸς χάρτες, οἱ ὁποῖοι ἐτροπο-ποιοῦντο ἢ κατηργοῦντο μὲ μονομερεῖς ἢ καὶ αὐθαίρετες νομοθετικὲς πράξεις τῆς Πολιτείας ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποκατάσταση δημοκρατικοῦ ἢ ἐλεύθερου βίου ἀντιστοίχως γιὰ νὰ ἀποκατα-σταθῇ καὶ πάλιν ὁ πλήρης ἔλεγχος τῆς Πολιτείας στὴν ὅλη λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ἰσχύον ὅμως Σύνταγμα τοῦ 1975 ἀντιμετώ-πισε μὲ τὴ δέουσα *ἱστορικὴ ὑπευθυνότητα* καὶ μὲ προφανῇ *πολιτικὴ διορατικότητα* τὴ νέα προο-πτικὴ τῶν σχέσεων τοῦ Κράτους μὲ τὴν Ἐκκλη-σίαν. Παρὰ τὶς ἀρχικὲς ἀκραεῖς προτάσεις τῶν εἰσηγητῶν τοῦ *πρώτου σχεδίου* Συντάγματος περὶ *χωρισμοῦ* Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, στὰ ἄρθρα 3 καὶ 13, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα περὶ θρησκείας ἄρθρα τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, ὁ συντακτικὸς νομο-θέτης προσέφερε ὄχι μόνο μία *ἰσόρροπη σύνθεση* τῆς μακραίωνης ὀρθοδόξου παραδόσεως μὲ τὴ σύγχρονη ἐκκοσμηκευμένη πολιτικὴ θεωρία, ἀλλὰ καὶ ἓνα *σταθερὸ πλαίσιο* νέων θετικῶν διατάξεων, οἱ ὁποῖες περιορίζουν τὴν εὐχέρεια τοῦ κοινοῦ νο-μοθέτη νὰ παρερμηνεύῃ μὲ *νομικὰ πλάσματα* ἢ καὶ μὲ *αὐθαιρέτους συλλογισμοὺς* τὸ βούλημα τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη. Εἰδικώτερα, οἱ νέες προσθήκες στὶς διατάξεις τῶν ἁρθρῶν 3 καὶ 13 ἐπι-

βάλλουν σαφῶς μία καὶ μόνη αὐθεντική ἐρμηνεία τοῦ νέου συνταγματικοῦ πλαισίου, ὅπως ἡ σημαντική νέα διατύπωση μὲ νέα στοιχεῖα τοῦ ἐδάφ. γ' τῆς παραγρ. 1 τοῦ ἀρθρου 3 τοῦ Συντάγματος γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος: «...Εἶναι αὐτοκέφαλος καὶ διοικεῖται ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Ἀρχιερέων (= τῆς ἱ. Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας) καὶ τῆς ἐκ ταύτης προερχομένης Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, συγκροτομένης ὡς ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας ὁρίζει, τηρουμένων τῶν διατάξεων τοῦ Πατριαρχικοῦ Τόμου τῆς κθ' (29) Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1850 καὶ τῆς Συνδικτικῆς Πράξεως τῆς 4ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1928».

Συνεπῶς, εἶναι ὀρθὸ τὸ συμπέρασμα τῶν διαπρεπῶν νομικῶν Ἀριστ. Μάνεση καὶ Κωνστ. Βαβούσκου στὴν κοινὴ γνωμάτευσή τους (1975) γιὰ τὸ νέο συνταγματικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. «Ὅπως τονίζεται μὲ χαρακτηριστικὴ ἔμφαση στὴ γνωμάτευση αὐτή, μὲ τὴν ἀνωτέρω συνταγματικὴ διάταξη «ὁ συντακτικὸς νομοθέτης δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ρύθμιση τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐλευθέραν ἢ καὶ αὐθαίρετον ἐκτίμησιν τοῦ κοινοῦ νομοθέτου, ἀλλὰ θεσπίζει περιορισμοὺς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι κρατικῶν ἐπεμβάσεων, ἀνεπιτρέπτων κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικὸν κανόνας, τοῦ λοιποῦ δὲ καὶ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα» (Ἐκκλησία, 52, 1975, 305).

Οἱ συγκεκριμέναι νέαι διατάξεις τοῦ ἀρθρου 3, παράγρ. 1, ἐδάφ. γ' τοῦ Συντάγματος εἰσάγουν τοὺς ἀκολούθους περιορισμοὺς γιὰ τὸν κοινὸ νομοθέτη στὸν εὐαίσθητο χῶρο τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἦτοι:

α) Ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἀναγνωρίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ρητῶς ἀπὸ τὸ Σύνταγμα (1975) ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας («διοικεῖται ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῶν ἐν ἐνεργείᾳ Ἀρχιερέων») ἀντὶ τῆς ἐπικίνδυνης ἀοριστίας τῆς ἀντίστοιχης διατάξεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 («διοικεῖται ὑπὸ Ἱερᾶς Συνόδου Ἀρχιερέων»), ἡ ὁποία ὑπῆρξε ἡ κύρια πηγὴ ὅλων σχεδὸν τῶν αὐθαϊρέτων ἐπεμβάσεων τῆς νομοκρατοῦσας Πολιτείας στὴν ἐσωτερικὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας.

β) Ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος ὁρίζεται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας, ἀπὸ τὴν ὁποία πρέπει νὰ προέρχεται καὶ πρὸς τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀναφέρεται, ἐνῶ ἡ συγκρότησή της προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας συμφώνως πρὸς τὶς σχετικὲς διατάξεις καὶ τῆς Πατριαρχικῆς Πράξεως τοῦ 1928, ὥστε νὰ ἀποκλείονται οἱ συνήθεις αὐθαίρετες καὶ ὁπωσδήποτε καταχρηστικὲς παρεμβάσεις στὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας σὲ περιόδους ἐκτροπῆς ἀπὸ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα ἢ τὴ συνταγματικὴ τάξη («Ἀριστίνδην σύνοδοι» κ.λπ.).

γ) Ὁ Καταστατικὸς Χάρτης ἀναφέρεται ρητῶς ὡς θεσμικὸς νόμος μὲ ἠῤῥημένον κῦρος, ἀφοῦ προβάλλεται ὡς ὁ αὐθεντικὸς ἐκφραστής τοῦ βουλήματος τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη τόσο γιὰ τὴν ὀργάνωση, ὅσο καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας.

δ) Οἱ διατάξεις τοῦ Συνδικτικοῦ Τόμου (1850) καὶ τῆς Πατριαρχικῆς Πράξεως (1928) κατοχυρώνονται ρητῶς γιὰ πρώτη φορὰ σὲ συνταγματικὸ κείμενο καὶ ἐπιτάσσεται ἡ τήρησή τους τόσο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Πολιτεία, ἡ ὁποία πρέπει νὰ καθορισθῇ στὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐγένε μὲ τὸν παρόντα Καταστατικὸ Χάρτη (ν. 590/1977).

Ἡ νέα αὐτὴ ἐρμηνεία τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν παραδοσιακὴ ἀρχὴ τῆς συναλληλίας καὶ κατατείνει πρὸς τὴ συμβατὴ πρὸς τὴ σύγχρονη πολιτικὴ θεωρία ἀρχῆ τῆς ὁμοταξίας στὶς σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, ὅπως ὀρθῶς παρατήρησαν στὴν ἐκτενὴ σχετικὴ γνωμάτευσή τους (1975) οἱ κορυφαῖοι εἰδικοί, Ἀριστ. Μάνεσης καὶ Κωνστ. Βαβούσκος, θεμελιώνοντας τὸ συμπέρασμά τους αὐτὸ σὲ μία κριτικὴ παρουσίαση ὅλων τῶν σχετικῶν συνταγματικῶν διατάξεων ὑπὸ τὸ φῶς καὶ τῶν σχετικῶν συζητήσεων στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων: «Υπὸ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα οἱ σχέσεις μεταξὺ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν τάσιν ἀμοιβαίας ἀποδεσμεύσεως καὶ ἀπαλλαγῆς αὐτῶν ἐξ ὠρισμένων ἐμπλοκῶν, τὰς ὁποίας, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, ἔχει προκαλέσει εἰς τὰς σχέσεις των, ἐπὶ ζημίᾳ ἀμφοτέρων, τὸ ζήτημα τῆς “νόμῳ κρατοῦσης Πο-

λιτείας”. Δέον νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τὸ νέον Σύνταγμα ἀφίσταται τοῦ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἰσχύσαντος ἡπίου πολιτικοκρατικοῦ συστήματος, τοῦ γνωστοῦ ὡς συστήματος τῆς νομοκρατοῦσης Πολιτείας... Χωρὶς δὲ βεβαίως νὰ φθάνη μέχρι τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, πλησιάζει οὐχ ἥττον πρὸς τὸ λεγόμενον σύστημα τῆς “ὁμοταξίας”. Ἡ σημερινὴ φάσις τῶν σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, ὡς ἔχει ἀποκρυσταλλωθῇ εἰς τὸ νέον Σύνταγμα καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἄρθρ. 3 παρ. 1, ἐδ. γ’ αὐτοῦ, δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ τοῦ συστήματος τῆς “νόμῳ κρατοῦσης Πολιτείας” καὶ ἐνὸς καθεστῶτος “συναλληλίας”. Διότι σαφὴς τυγχάνει ἡ βούλησις τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου, ὅπως ἡ Ἐκκλησία παύσῃ νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν Πολιτείαν, ἐκατέρας τούτων ἀσχολουμένης μὲ τὰ καθ’ ἑαυτὴν ἴδια ζητήματα, ἀμφοτέρων δὲ συνεργαζομένων ἐν ἰσοτιμίᾳ διὰ τὰ κοινὰ» (Ἐκκλησία 52, 1975, 310).

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὕτη, ὁ *Καταστατικὸς χάρτης* (ν. 590/1977), ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴν ἴδια Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ἡ ὁποία ψήφισε καὶ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα (1975), γι’ αὐτὸ καὶ ὄχι μόνον ἀποτελεῖ μία *αὐθεντικὴ καὶ συναινετικὴ* νομοθετικὴ ἀνάπτυξη τοῦ συνταγματικοῦ πλαισίου ἀπὸ τὸν κοινὸ νομοθέτη, ἀλλὰ καὶ ἀποκλείει ὁποιαδήποτε ἄλλη *χρηστικὴ ἢ καταχρηστικὴ* ἐρμηνεία. Συνεπῶς, οἱ *συνήθως διατυπώμενες νομικὲς ἀπόψεις* γιὰ τὴν *ὑποτιθέμενη εὐχέρεια* τοῦ *κοινοῦ νομοθέτη* νὰ *νομοθετῇ ἐλεύθερα καὶ ἀπροϋπόθετα* γιὰ *ὅλα τὰ ζητήματα σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν κήρυξη τοῦ χωρισμοῦ*, εἶναι ὄχι μόνον ἀβάσιμες, ἀλλὰ καὶ ἐσφαλμένες, ἀφοῦ εἶναι ἀντίθετες πρὸς τὸ βούλημα τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη, τὸ ὁποῖο ἐκφράσθηκε τόσο κατὰ τὴ συζήτησιν τῶν διατάξεων τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Συντάγματος, ὅσο καὶ στὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν *Εἰσηγητικὴ Ἔκθεσι* τοῦ Ὑπουργοῦ Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων γιὰ τὸν Καταστατικὸ Χάρτη τονίζεται μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση, ὅτι «Καταστατικὸς» Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ διὰ τῶν ἄρθρων 3 καὶ 13 τοῦ ἐν ἰσχύϊ Συντάγματος κατοχυρούμενοι ἰ. κανόνες, ἀλλ’ αἱ διὰ τῶν περὶ θρη-

σκείας ἄρθρων τοῦ Συντάγματος καθοριζόμεναι σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἰς τὴν Ἑλλάδα καθιστοῦν ἀναγκαίαν τὴν θέσιν τῶν πλαισίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων αἱ σχέσεις αὗται διαμορφοῦνται. Οἱ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ψηφιζόμενοι Καταστατικοὶ νόμοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος χαράσσουν ἀκριβῶς τὰ πλαίσια αὐτὰ χωρὶς νὰ θίγουν τὴν κατὰ συνταγματικὴν ἐπιταγὴν τήρησιν τῶν ἰ. Κανόνων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, διὸ καὶ ἀποτελοῦν βασικὰ κείμενα διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον συνεργασίαν μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας». Ἔτσι, ἐνῶ ρυθμίσθηκαν μὲ λεπτομερεῖς διατάξεις ὅλες οἱ θεσμικὲς λειτουργίαι τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, συμφῶνως πρὸς τὶς παλαιὰς καὶ τὶς νέες διατάξεις τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Συντάγματος, ὅλα τὰ ἄλλα ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας (*sacra interna corporis*) ἀφέθηκαν στὴν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας μὲ ἓνα εὐρύτατο κύκλο ἐξουσιοδοτήσεων γιὰ τὴν ἀσκηση αὐτοτελοῦς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὰ ἀρμόδια ὄργανα τῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῷ βάσει τοῦ ἄρθρου 13 καὶ ὄχι τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Συντάγματος. Πράγματι, στὴν Εἰσηγητικὴ Ἔκθεσι (στοιχ. ιδ’) ὑπογραμμίζεται, ὅτι «παρεσχέθη εἰς τὰ ἀρμόδια ἐκκλησιαστικὰ ὄργανα ἐξουσιοδοτήσεις ρυθμίσεως διὰ Κανονιστικῶν Ἀποφάσεων εἰδικῶν ἐξουσιοδοτήσεων ρυθμίσεως διὰ Κανονιστικῶν Ἀποφάσεων εἰδικῶν ἐσωτερικῶν ζητημάτων τῆς Ἐκκλησίας, συμφῶνως πρὸς τὰ περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας διατάξεις τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Συντάγματος».

Ὅπως ἐπισημαίνει ὁρθῶς ὁ Εὐ. Βενιζέλος (*Οἱ σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας*, 28), ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ τύπου τῶν σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, «πρῶτον, ὅτι τίθενται ἐκ τοῦ Συντάγματος ὅρια στὴν παρέμβαση τοῦ κοινοῦ νομοθέτη καὶ τῶν ἄλλων κρατικῶν ὁργάνων στὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ Ἐκκλησία περιβάλλεται μὲ συνταγματικὰς ἐγγυήσεις ὡς ὑποκείμενο τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας».

Πράγματι, οἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας περιγράφονται στὸν Καταστατικὸ χάρτη ὑπὸ τὴ συμβατικὴ ἔννοια τῆς *ἀρχῆς τῆς ὁμοταξίας* μὲ τὸν ρητὸ περιορισμὸ τῶν συγκεκριμένων τομέων συνεργασίας Κράτους καὶ Ἐκκλησίας σὲ σύγκρισ-

πρὸς τὴ μεγάλη εὐρύτητα τῶν *τομέων συνεργασίας* στο παραδοσιακὸ *σύστημα τῆς συναλληλίας*. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ συνάγεται καὶ ἀπὸ μία ἀπλὴ σύγκριση τῶν διατάξεων τῆς *Ἐπαναγωγῆς* τοῦ ἱ. Φωτίου πρὸς τὸ ἄρθρο 2 τοῦ *Καταστατικοῦ Χάρτη*, ὁ ὁποῖος θὰ μπορούσε νὰ παραλληλισθῇ ἀπολύτως πρὸς τὰ *Κογκορδάτα* τῆς δυτικῆς πρακτικῆς γιὰ τὴ συμβατικὴ ρύθμιση τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Κράτους. Ὅπως, ὁ *διακριτικὸς διοικητικὸς διαχωρισμὸς* Ἐκκλησίας καὶ Κράτους ἔχει ἤδη πραγματοποιηθῇ στο ἰσχύον Σύνταγμα, χωρὶς μάλιστα ἐπικίνδυνες ρωγμὲς στὴν ὀρθόδοξη παράδοση γιὰ τὴ συναλληλία τῶν σχέσεών τους, γι' αὐτὸ καὶ στίς πρόσφατες περιόδους ἐντάσεως τῶν σχέσεων αὐτῶν εἶναι συστηματικὴ ἡ ἀναφορὰ στοὺς «*διακριτοὺς ρόλους*» τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Ἄν ὅμως οἱ «*διακριτοὶ ρόλοι*» δὲν ἀπέρρεαν ἀπὸ τίς σχετικὲς διατάξεις τοῦ Συντάγματος καὶ δὲν εἶχαν σαφῆ νομοθετικὴ περιγραφὴ στὸν Καταστατικὸ χάρτη, τότε ἡ συνεχὴς ἀναφορὰ σὲ αὐτοὺς θὰ κινδύνευε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μία ἀλυσιτελής «*λήψη τοῦ ζητουμένου*». Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ «*διακριτοὶ ρόλοι*» εἶναι ἤδη σαφῶς περιγεγραμμένοι, γι' αὐτὸ εἶναι εὐλογη καὶ ἡ συνεχὴς ἀναφορὰ σὲ αὐτούς, εἰδικώτερα ὅταν διαπιστώνεται μία *διαφορετικὴ κατανόηση* ἢ *ἐρμηνεία* τους ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα ἑνὸς σύνθετου ζητήματος ἢ ὅταν προκύπτουν συγχύσεις ὡς πρὸς τὰ ὅρια τῶν «*διακριτῶν ρόλων*», ὅπως συμβαίνει καὶ στὴ σύγχρονη διαφωνία Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας γιὰ μία σειρά ζητημάτων κοινῶς ἐνδιαφέροντος.

Συνεπῶς, ἀφοῦ τὸ σχετικὸ συνταγματικὸ πλαίσιο καὶ ἡ ὀρθὴ καταστατικὴ ἐρμηνεία του παραμένουν ἀμετάβλητα, οἱ «*διακριτοὶ ρόλοι*» Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἶναι ἀντικειμενικῶς περιγεγραμμένοι, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὁποιαδήποτε σύγχυση ἁρμοδιοτήτων σὲ ὀρισμένα κοινῶς ἐνδιαφέροντος ζητήματα δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ προκαλῇ ἐπικίνδυνες ἐντάσεις ἢ καὶ κρίσεις στὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν *συμβατικῶν σχέσεων* Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἀποστολὴ τῆς Πολιτείας εἶναι νὰ προλάβῃ τίς ἐντάσεις αὐτὲς ἢ ἔστω νὰ τίς θεραπεύσῃ μὲ μία *συναινετικὴ ἀντιμετώπιση* τῆς ὁποιασδήποτε συγχύσεως σὲ κάθε ἐπίμαχο ζήτημα.

Ἄλλωστε, ἡ μονομερὴς ἢ καὶ αὐθαίρετη περιγραφὴ ἀπὸ τὴν Πολιτεία τόσο τοῦ δικοῦ της ρόλου, ὅσο καὶ τοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας ὄχι μόνον εἶναι τελείως ἀντίθετη πρὸς τὸ βούλημα τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη, ἀλλὰ καὶ καταργεῖ κάθε ἔννοια «*διακριτῶν ρόλων*» στὴ λειτουργία τῶν σχέσεών τους, μὲ ἐπικίνδυνες πάντοτε συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἶναι λοιπὸν εὐνόητο τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ παρούσα ἔνταξη μὲ ἐρέθισμα ἕνα συγκεκριμένο κύκλο ζητημάτων (*ἀναγραφὴ θρησκειῶν στὶς ταυτότητες, πολιτικὴ κηδεία, ὑποχρεωτικὸς γάμος κ.λπ.*) εἶναι μία *ἀπλὴ συνέπεια συγχύσεως ἁρμοδιοτήτων καὶ ρόλων*, ἢ μήπως εἶναι ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς *ἐνδιάθετης ἢ καὶ μεθοδευμένης τάσεως* γιὰ μία *σταδιακὴ ἐπιστροφή* στίς *ιδεολογικὲς ἀγκυλώσεις* τοῦ πρόσφατου παρελθόντος μὲ στόχο τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν κυρίαρχη βούληση τῆς Πολιτείας καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν ἀποδυνάμωση τῆς κοινωνικῆς τῆς ἐπιρροῆς; Ἄν συμβαίνει τὸ πρῶτο, ἂν δηλαδὴ εἶναι μία *περιστασιακὴ σύγχυση ἁρμοδιοτήτων ἢ ρόλων*, τότε τὰ πράγματα εἶναι ἰάσιμα καὶ δὲν θὰ ὀδηγήσουν τελικὰ σὲ μία θεσμικὴ κρίση σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Κράτους. Ἄν ὅμως συμβαίνει τὸ δεύτερο, ἂν δηλαδὴ εἶναι μία *θεωρητικὴ ἀμφισβήτηση* τοῦ αὐτοτελοῦς ρόλου τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, τότε ἡ ἔνταξη ὅπωςδήποτε θὰ κλιμακωθῇ τελικὰ σὲ μία ἐπικίνδυνη κρίση σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας μὲ ἀπρόβλεπτες συνέπειες γιὰ τὸ μέλλον.

Ὅσο, ἡ Πολιτεία διακηρύσσει ὅτι πρόκειται γιὰ μία *ἀπλὴ σύγχυση ἁρμοδιοτήτων ἢ ρόλων* μὲ κύρια ὑπεύθυνη τὴν Ἐκκλησία, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει τὴν εὐλογη ἀνησυχία ὅτι πρόκειται γιὰ μία *συστηματικὴ ἀμφισβήτηση* τοῦ αὐτοτελοῦς πνευματικοῦ ρόλου τῆς στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀντιπαραθέσεις μεταφέρονται κατὰ κανόνα ἀπὸ τὰ *συγκεκριμένα ἐπὶ μέρους ζητήματα* στίς *θεωρητικὲς ἀρχές* τοῦ ὑφισταμένου συνταγματικοῦ πλαισίου σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, τὸ ὁποῖο ὅμως ἐπίσημα δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἡ εὐθύνη αὐτὴ τῆς Πολιτείας ἐκφράζεται ἢ πρέπει νὰ ἐκφράζεται, εἰδικώτερα, στο ὅλο θεσμικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεών της μὲ τὴν Ἐκκλησία, μὲ σεβασμὸ στὰ συμβατὰ μὲ τὴ σύγχρονη πολι-

τική θεωρία διαχρονικά κριτήρια:

Ἡ *Πρώτον*, ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Κράτος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν μορφῶν στὴν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τους εἶναι κατὰ τὴ φύση τους καὶ τὴν ἀποστολή τους *δύο αὐτοτελεῖς καὶ τέλειες κοινωνίες*, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ πραγματοποιοῦν τοὺς σκοποὺς τους ἀνεξάρτητα ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ καὶ νὰ συνεργάζονται ἁρμονικά, εἰδικώτερα ὅταν ἡ ἑτερόκεντρη ἀποστολή τους ἀναφέρεται στὸ ἴδιο κοινωνικὸ σύνολο.

Ἡ *Δεύτερον*, ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους στὴν κοινωνία, ἡ ὁποία στὴ διαχρονικὴ διαλεκτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν σχέσεων τους ἐκφράσθηκε μὲ τὸν ἐπιτυχή τυπολογικὸ παραλληλισμὸ *ψυχῆς καὶ σώματος* στὸν ἄνθρωπο, προσδιορίζει, σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν *πνευματικὸ χαρακτήρα* τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν *κοσμικὸ χαρακτήρα* τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς *διακριτοὺς ρόλους* τους κατὰ τὴν ἀναφορὰ τους στὸ *κοινὸ σῶμα* τῆς κοινωνίας.

Ἡ *Τρίτον*, οἱ *διακριτοὶ ρόλοι* τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ *θεοκεντρικὴ* ἢ τὴν *ἀνθρωποκεντρικὴ* ἐρμηνεία τῆς προελεύσεως τῆς *ἱερατικῆς* καὶ τῆς *πολιτικῆς* ἐξουσίας, καθορίζονται πάντοτε μὲ γνῶμονα τὴν ἰδιαιτερότητα ὅχι μόνο τῆς *φύσεως*, ἀλλὰ καὶ τῆς *ἀποστολῆς* τους στὴν κοινωνία, ἀφοῦ ἡ κοινὴ τους ἀναφορὰ στὸ ἴδιο κοινωνικὸ σῶμα καθιστᾷ ἀναγκαία τόσο τὴν *πρόληψη* ἀναποφεύκτων συγχύσεων, ὅσο καὶ τὴ *συναινετικὴ κατοχύρωση* τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου λειτουργίας τῆς συνεργασίας.

Ἡ *Τέταρτον*, τὸ σύστημα τῆς *συναλληλίας* ἢ τῆς *συμφωνίας* τῶν *ἐξουσιῶν* καὶ τῶν *θεσμικῶν ἐκπροσώπων* Κράτους καὶ Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ὥριμος καρπὸς τῆς συνειδητοποιήσεως τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης συνεργασίας τους μὲ κύριο κίνητρο τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν ἱερότητα τῆς προελεύσεως τῶν ἐξουσιῶν τους, γι' αὐτὸ καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ στὰ βασικά του στοιχεῖα ἔχει διαχρονικὴ ἰσχὺ σὲ κάθε προοπτικὴ *ισότιμης* συνεργασίας, ἐνῶ ἀντιτίθεται σὲ κάθε πρόταση *ὑπαλλη-*

λίας τῶν σχέσεων τους (*καισαροπαπισμός, παπο- καισαρισμός, πολιτειοκρατικὰ συστήματα* κ.λπ.) ἢ καὶ *χωρισμοῦ*, ἐπαχθοῦς ἢ μὴ, τῶν δύο θεσμικῶν ἐκφράσεων τῆς ζωῆς τῶν χριστιανικῶν λαῶν.

Ἡ *Πέμπτον*, τὸ σύστημα τοῦ ἐπαχθοῦς ἢ μὴ *χωρισμοῦ* τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Πολιτεία, τὸ ὁποῖο μορφοποιήθηκε κυρίως μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως ἀπὸ τὴν προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση (ΙΣΤ' αἰώνας), ἀξιοποιήθηκε συστηματικὰ ἀπὸ τὴν ἐκκοσμικευμένη πολιτικὴ θεωρία καὶ τὸν νεώτερο Κρατισμὸ τόσο γιὰ τὴν *ἀπόλυτὴ ἐπιβολή* τῶν πολιτειοκρατικῶν τάσεων στὶς δομὲς καὶ στὴ θεσμικὴ λειτουργία τῶν Κρατῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν *ἄμεση ἀποδυνάμωση* τῆς κοινωνικῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἐκκλησίας (*Φεβρωνιανισμός, Ἰωσηφινισμός, νομοκρατούσα Πολιτεία* κ.λπ.), ἐνῶ κορυφώθηκε στὰ ἀθεϊστικὰ ἰδεολογικὰ συστήματα τῶν νεωτέρων χρόνων (*Μαρξισμός, Λεβινισμός* κ.λπ.).

Ἡ *Ἑκτον*, ἡ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση τῶν παραδοσιακῶν ἀρχῶν πρὸς τὶς νεώτερες προτάσεις τῆς πολιτικῆς θεωρίας γιὰ τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, καίτοι ἐπικεντρώθηκε στὴν ἐκκοσμικευση ὅλων τῶν θεσμικῶν λειτουργιῶν τοῦ Κράτους, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ πλήρως τὴν ἰσχυρὴ πνευματικὴ ἐπιρροή τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ὑπέρμαχοι τῶν νέων πολιτικῶν θεωριῶν, ἐνῶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν τακτικὴ τῶν *ἀντικληρικῶν* ἢ καὶ *ἀντιεκκλησιαστικῶν* λυβelloγραφημάτων γιὰ τὴ διόγκωση τῆς ἱστορικῆς παθολογίας τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τούτοις δὲν ἀπέριπταν μίαν *συμβατικὴν ρύθμιση* τῶν σχέσεων τοῦ Κράτους μὲ τὴν Ἐκκλησία στὰ πλαίσια τοῦ *συστήματος τῆς ὁμοταξίας* (Κογκορδάτα), ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν ἐπικίνδυνες ρωγμὲς στὴν κοινωνικὴ συνοχή τῶν κρατῶν.

Ἡ *Ἑβδομον*, ἡ *ὑποκριτικὴ* ἢ καὶ *ἀθέμιτη συζυγία* τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μὲ τὴν ἀντιεκκλησιαστικὴ ἢ καὶ ἀθεϊστικὴ ἰδεολογία, ἡ ὁποία ἀξίωνε στὸ παρελθὸν καὶ ἀξιώνει συνεχῶς τὸν *ἐπαχθὴ χωρισμὸ* Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ κοινωνία καὶ μάλιστα μὲ ἐντυπωσιακὸ τρόπο, ὅπως διαπιστώθηκε μετὰ τὴν κατάρρευση τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων τοῦ

ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ οἱ ἰδεολογικὲς ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος ἀναζητοῦν στὸ σύγχρονο *ἰδεολόγημα τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν* νέους τρόπους παρεμβάσεων στὴ *θεσμικὴ λειτουργία* τοῦ Κράτους γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς *κοινωνικῆς ἐπιρροῆς* τῆς Ἐκκλησίας, ἀνασύροντας στὸ προσκήνιο τὶς ἀβάσιμες ἢ καὶ συκοφαντικὲς ἰδεολογικὲς προλήψεις κυρίως γιὰ τὸν ἀρνητικὸ ρόλο τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας ἢ καὶ τοῦ Κλήρου γενικώτερα στὴ ζωὴ τῶν χριστιανικῶν λαῶν.

Ἡ *Ὁγδοον*, ἡ ἀκλόνητη ἱστορικὴ ἀντοχὴ τῆς πνευματικῆς σχέσεως τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν κοινωνία, καίτοι ἐνοχλεῖ τοὺς ἰδεολογικοὺς πολεμίους της, ἐκφράζει τὴν *κυρίαρχη βούληση* τοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἀποτυπώνεται συναινετικῶς τόσο στὸ συνταγματικὸ πλαίσιο, ὅσο καὶ στὶς εἰδικώτερες ἐπιλογὲς τῶν συντεταγμένων λειτουργιῶν τοῦ Κράτους (*νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς, δικαστικῆς*), ὅπως συμβαίνει λ.χ. στὸ ἐλληνικὸ κράτος, ὥστε νὰ προλαμβάνονται ἀνεπιθύμητες παρερμηνεῖες (*δογματικοὶ - διοικητικοὶ κανόνες*) ἢ νὰ θεραπεύονται ἐγκαίρως ἀπρόβλεπτες συγχύσεις ρόλων καὶ ἀρμοδιοτήτων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, ὅπως συμβαίνει λ.χ. σήμερον καὶ πάλιν στὸ ἐλληνικὸ κράτος.

Ἡ *Ἐνατον*, τὸ συνταγματικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καθορίζεται στὰ ἄρθρα 3 καὶ 13 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος (1975), καθιέρωσε μία *ἁρμονικὴ καὶ ἰσορροπὴ σύνθεση τῆς ἀρχῆς τῆς συναλληλίας* τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως μὲ τὴν *ἀρχὴ τῆς ὁμοταξίας* τῆς νεώτερης πρακτικῆς τοῦ ἐκκοσμικευμένου Κρατισμοῦ, γι' αὐτὸ καὶ μὲ τὶς νέες διατάξεις, τῶν ἁρθρῶν 3 καὶ 13, ὁ *συντακτικὸς νομοθέτης* ὄχι μόνον *ἀπέκλεισε ρητῶς τὸν προταθέντα χωρισμὸ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους*, ἀλλὰ καὶ *περιορίσε ἐπίσης ρητῶς τὴν εὐχέρεια τοῦ κοινοῦ νομοθέτη νὰ παρεμβαίνει σὲ ζητήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς*

διοικήσεως (ἄρθρο 3, παρὰρ. 1) καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας (ἄρθρο 13), ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῶν σχετικῶν ἁρθρῶν τοῦ Συντάγματος στὴν Ε' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ *Δέκατον*, τὸ ἰσχύον Σύνταγμα (1975), καίτοι *ἀπέρριψε τὴν πρόταση τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*, καθιέρωσε ἕναν *ιδιότυπο διοικητικὸ διαχωρισμὸ* τῶν λειτουργιῶν τους ὡς τῆς μόνης αὐθεντικῆς ἐρμηνείας τοῦ συνταγματικοῦ πλαισίου, ὁ ὁποῖος ἀποτυπώθηκε στὴ συστηματικὴ ἀνάπτυξη τῶν διατάξεων τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ν. 590/1977) ἀπὸ τὴν ἴδια Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ καὶ ὑπὸ τὴ μορφή τῆς σαφοῦς νομοθετικῆς περιγραφῆς τόσο τῶν *«διακριτῶν ρόλων»*, ὅσο καὶ τῶν *τομέων συνεργασίας* Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας (ἄρθρο 2 τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη), γι' αὐτὸ καὶ οἱ ὅποιες-δήποτε ἰδεολογικὲς ἢ πρακτικὲς συγχύσεις στοὺς τομεῖς αὐτοὺς συνεπάγεται συναινετικὴ διαδικασία γιὰ τὴν ὑπέρβασή τους μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ὑφιστάμενου θεσμικοῦ πλαισίου.

Ἄν λοιπὸν ἀπευθυνόταν στὸν ἱ. Φῶτιο, ὅπως καὶ σὲ ὅποιονδήποτε σύγχρονο ἐκκλησιαστικὸ ἡγέτη, τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν ἀναγκαίων ἐνεργειῶν γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ συγχρόνου ζητήματος στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, τότε εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἀπάντησή τους θὰ ἐπικεντρωνόταν μόνον στὸ θέμα τῆς ἀνάγκης *συναινετικῆς διευκρινήσεως* τῶν ὁρίων τῶν *«διακριτῶν ρόλων»* μὲ πρωτοβουλία τῆς Πολιτείας καὶ πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια τόσο τῶν περὶ θρησκείας ἁρθρῶν τοῦ Συντάγματος, ὅσο καὶ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας. Ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀπάντηση ὄχι μόνον δὲν λύνει κανένα πρόβλημα, ἀλλ' ἀντιθέτως θὰ εἰσαγάγῃ τελικῶς καὶ ἕνα νέο πρόβλημα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.